

KS. STANISŁAW WITEK

SŁOWNIK TERMINOLOGICZNY
NAUK MORALNYCH

LUBLIN 1975

WPROWADZENIE

Starożytny mędrzec chiński Konfucjusz, moralny autorytet Dalekiego Wschodu, pragnąc uzdrowić współczesne stosunki międzyludzkie, zwracał uwagę na rozbieżności znaczeniowe terminów, które powodowały rozliczne i nieraz bezskuteczne a zwykle szkodliwe spory w zakresie nauk i praktyki życia codziennego. Również w świecie anglosaskim na doniosłą rolę precyzowania języka zwrócił uwagę pierwszy metodolog nowożytny, Franciszek Bacon. W swoim fundamentalnym dziele pt. *Novum Organon* pisze on co następuje: „Ze wszystkich [...] idoli najwięcej kłopotu sprawiają idole rynku, które wkradły się do rozumu na skutek związku ze słowami i nazwami. Ludzie bowiem wierzą, że ich własny rozum rządzi słowami; lecz zdarza się także, że słowa swoją siłą odwracają i oddziałują na rozum [...]. Skutkiem tego zdarza się, że wielkie i wspaniałe dysputy uczonych często kończą się sporami o słowa i nazwy, gdy tymczasem rozsądniej byłoby (zgodnie z mądrym zwyczajem matematyków) zaczynać od nich i za pomocą definicji sprowadzać je na właściwe tory” (*Aforyzmów* księga I, LIX. Przeł. J. Wikarjak).

Sygnalizowaną tu potrzebę odczuwa się przede wszystkim we współczesnych naukach moralnych, traktujących o postępowaniu człowieka jako osoby ludzkiej w różnych układach rzeczywistości; pomiędzy tymi naukami szczególnie daje się ona przeżywać w zakresie teologii moralnej, i to z potrójnego tytułu. Najpierw chodzi o stworzenie zrębów tej nauki w perspektywie odnowy postulowanej przez Sobór Watykański II. Po drugie pojawiające się dążenia ekumeniczne w znaczeniu ogólnego dialogu Kościoła ze światem wymagają komunikatywnego języka dla porozumienia się z przedstawicielami innych nauk o zachowaniu się człowieka, przy całym respektowaniu zasad pluralizmu ideologicznego. W polskiej sytuacji nauk teologicznych dochodzi jeszcze trzeci wzgląd wielkiej wagi: porzuca się obecnie podręczniki łacińskie, które przez wieki formowały mentalność ludzi Kościoła; na ich miejsce trzeba w trybie nagłym stworzyć syntezę rodzime. Do tego dzieła brakuje jednak najważniejszego narzędzia, a mianowicie języka na miarę potrzeb dzisiejszych. Taki język trzeba więc znaleźć i uporządkować, gdyż bez niego tworzenie opracowań naukowych jest sprawą ryzykowną. Jeżeli jednak ten język ma spełnić postulaty w zakresie teologii moralnej, nie może przejawiać charakteru czysto fachowego czy ściśle konfesyjnego. Dlatego też obecny *Słownik* w założeniu przekracza ramy tej specjalnej dyscypliny teologicznej, aby zaprezentować terminologię o wydźwięku humanistyczno-empirycznym, koncentrującą się wokół postępowania człowieka, co do którego najogólniej stosujemy kryterium dobra i zła moralnego.

Tak pomyślany *Słownik* nie mógł — ze względów praktycznych — zaprezentować haseł na sposób encyklopedyczny i zadowolono się tutaj określeniami ich znaczeń w sposób zasadniczo regulujący w oparciu o współczesne słowniki ogólne i specjalistyczne; z tych drugich zwłaszcza w zakresie psychologii, psychiatrii, prawa, ekonomii, filozofii, a przede wszystkim religioznawstwa i teologii. Wspomniane tu pomoce, pomimo swojej ogólnej nieodzowności, nie zawsze jednak pozwalały na właściwe określenie sensu opisowego w ja-

kimś hasła, zwykle dlatego, że wiele z przytoczonych tu terminów — poza słownikami ogólnymi — po prostu w nich nie figuruje; te zaś słowniki przedstawiają wielokrotnie całą amplitudę znaczeń, co wzbogaca treść podanych terminów, ale utrudnia precyzyjne ich używanie. W takich przypadkach kierowano się mniemaniem, że używalność tych terminów tylko w zakresie nauk moralnych, gdyż mamy tu do czynienia ze słownictwem specjalistycznym, pozwala na zaproponowanie ich treści w sposób normujący, jakkolwiek bez tendencji do roszczeń normatywności. Nie jest to oczywiście propozycja arbitralna, bo język specjalistyczny jest ostatecznie sprawą konwencji społecznej i musi się rozwijać odpowiednio do przemian mentalności ludzkich. Dlatego wyznacznikiem było tu najpierw stosowanie danego słowa w zasięgu możliwie szerokim, tak że obecny *Słownik* może być próbą uchwycenia pewnych znaczeń terminologicznych na współczesnym odcinku dziejów języka polskiego. Aby zmniejszyć niebezpieczeństwo nieuchronnej indywidualizacji, ujmowano te znaczenia w ramach myślenia aksjologicznego, właściwego dla typowej mentalności ludzkiej czasów dzisiejszych. Być może, iż w ten sposób da się stworzyć podstawę do twórczej dyskusji, kiedy te propozycje ocenią osoby kompetentne i gdy zostaną one praktycznie zweryfikowane w stosowaniu naukowym, oczywiście w zakresie nauk moralnych.

W zakończeniu powyższych uwag warto jeszcze dodać, że obecny *Słownik* omawia znaczenie 3430 terminów wybranych; niektóre z nich pozostawiono w postaci obcojęzycznej, jeżeli w takiej formie (np. „stress”) są już szeroko stosowane. Aby możliwie uprościć korzystanie ze *Słownika*, terminy zaczynające się od dźwięków zmiękczonej (jak ć, ś) albo zawierające inne przekształcenia głosowe (np. ą, ę, ń) umieszczono zgodnie z alfabetyczną kolejnością odpowiadających im liter podstawowych; czyli w praktyce nie należy tych odmienności słów brać pod uwagę.

A

Abnegacja: pomijanie własnych potrzeb i zamiłowań osobistych na rzecz innych ludzi czy wielkiej sprawy (np. religii, ojczyzny, nauki, sztuki, techniki itd.).

Abominacja: wstręt o dużym nasileniu emocjonalnym; w stosunku do osób jest wyrazem nienawiści.

Absolucja: rozgrzeszenie sakramentalne (w sakramencie pojednania) albo pozasakramentalne (np. a. generalna).

Abstynencja: rezygnacja z używania napojów alkoholowych z motywów pozytywnych (zwłaszcza społeczno-moralnych i religijnych).

Abulia: zmniejszenie aktywności dowolnej aż do chorobliwej niezdolności podjęcia i realizowania decyzji.

Acedia: stępienie wrażliwości na dobra duchowe, prowadzące do ich obrzydzenia; treściowo zbliża się do oziębłości.

Adiafora: wartości pozamoralne, a więc przedmiotowo nie kwalifikuje się jako dobre czy złe; a. przybierają wartość moralną z racji podmiotowych aspektów czynu ludzkiego.

Adopcja: nadprzyrodzone usynowienie człowieka przez Boga, stanowiące element łaski uświęcającej.

Adoracja: cześć składana wyłącznie Bogu albo stworzeniu traktowanemu jako bóstwo; w drugim przypadku stanowi idolatrię.

Afekt: silny stan emocjonalny, wywołujący znaczne zmiany w ustroju psychofizycznym (np. gniew, smutek, rozpacz).

Afektacja: mienaturalny w swojej przesadzie sposób zachowania się, a zwłaszcza wypowiedziania uczuć (np. w modlitwie, wobec innych osób); a. jest zbliżona do deklamatorstwa.

Afektywność: zespół stanów uczuciowych w psychicznym życiu człowieka.

Afera: ujawnione przedsięwzięcie nieuczciwe, zwykle większych rozmiarów (osobowo, rzeczowo), dokonane w dziedzinie ekonomicznej czy społecznej, o charakterze nielegalnym i kompromitującym.

Agatologia: nauka o dobru moralnym.

Agresja: działanie gwałtowne i destrukcyjne, mające na celu spowodowanie czyjejś krzywdy czy cierpienia przez słowa, czyny itd.

Agresywność: cecha usposobienia wyrażająca się w atakowaniu ludzi bez uzasadnionego powodu.

Ahimsa (ahinsa): zasada nie wyrządzania krzywdy żadnej istocie żywej, a zwłaszcza wstrzymania się od jej zabijania, płynąca z powszechnej życzliwości i poczucia wspólnoty wszystkich bytów.

Akceptacja: życzliwe nastawienie do drugiego człowieka (zwłaszcza w rozmowie), bez wyrażania osobistej postawy wobec problemów interpersonalnych (np. stanowiących przedmiot rozmowy).

Akcja: zbiór działań powiązanych jednym celem końcowym. A. instynktowa płynie ze schematów działaniowych wrodzonych; a. dowolna jest równoznaczna ze złożonym aktem ludzkim, w którym łączy się akt rozumu i akt woli.

Akme: punkt szczytowy w jakimś istnieniu czy zjawisku przeżyciowym.

Akomodacja: przystosowanie się osoby do środowiska, mające głównie charakter zewnętrzny; z czasem a. może spowodować internalizację przyjętych form życia. A. jest wstępną albo szczytkową postacią miłości bliźniego.

Akrybia: staranność w pracy, zwłaszcza naukowej, mogąca łatwo przejść w pedanterię.

Aksjologia: nauka o wartościach, czyli o dobrach odpowiadających potrzebom

1 pragnieniom ludzi oraz stanowiących cele ich działań.

Aksynomancja. wróżenie z topora (w starożytnym Rzymie).

Akt elementarna jednostka działania ludzkiego, stanowiąca całość przez osiągnięcie konkretnego celu bliższego; ten cel bliższy stanowi środek do osiągnięcia celu akcji, będącej zespołem aktów związanych jednym celem dalszym.

Akt miłości heroicznej: dobrowolne i płynące z motywu miłości Boga oraz bliźnich zrezygnowanie z zadośćuczynnego aspektu własnych zasług na rzecz dusz czyścicowych.

Aktywacja: gotowość do reagowania, stanowiąca psychiczną stronę gorliwości moralno-religijnej.

Aktywizm. czynna postawa wobec rzeczywistości zewnętrznej, przejawiająca się w zaangażowaniu, zwłaszcza społecznym. Jako postawa etyczna a. wyraża się w stałej dążności do samoudoskonalania się człowieka.

Algolagnia. przeżywanie przyjemności seksualnej w związku z cierpieniem własnym lub cudzym (np. sadyzm).

Alienacja: autonomizacja wytworów człowieka, niszcząca jego satysfakcję twórczą. „A. człowieka” jest sprowadzeniem go do roli przedmiotu, będącego narzędziem w procesie produkcji rzeczy.

Alkoholik anankastyczny człowiek przyjmujący regularnie pewne dawki alkoholu jakby pod przymusem psychicznym.

Alkoholizm. potrzeba fizjologiczno-psychiczna jednostki i odpowiadające jej zjawisko społeczne przyjmowania regularnie pewnych dawek alkoholu. (Por. pijaństwo).

Alterocentryzm. tendencja do koncentrowania zainteresowań i dążeń na innych ludziach z motywów bezinteresownych.

Altruizm: 1. postawa etyczna skłaniająca do preferowania dobra innych osób nad dobro własne; 2. doktryna etyczna stanowiąca teoretyczny wyraz tej postawy.

Ambicja moralnie ambiwalentna tendencja do osiągania wyższego stopnia wartości specyficznych (np. wiedzy, znaczenia, sławy). Moralnie zła staje się a. przez motyw egocentryczny, albo szkodliwość społeczną.

Ambiwalencja. 1. dwubiegunowość w przeżywaniu stanów emocjonalnych (np. wiadomość równocześnie przyjemna i przykra), 2. potencjalność dobra i zła moralnego zależnie od wartości osobowych komponentów działania.

Amerykańskie upojenie: wzmacnianie skutków przyjmowania alkoholu przez równoczesne zażywanie barbituranów.

Amfibologia. wypowiedź mająca dwójaki sens, ale nie spowodowany przez mówiącego, choć może być przez niego wykorzystany

Amoralizm: doktryna etyczna stanowiąca teoretyczne rozwinięcie i próbę uzasadnienia racjonalnego postawy amoralności i wynikających z niej aktów, czasem przez wprowadzanie koncepcji „innej” czy „nowej” moralności, różnej od przyjmowanej dotychczas (np. „moralności panów”).

Amoralność: 1. brak cechy moralności w przedmiotach nie objętych finalistycznym układem życia ludzkiego; 2. postawa nierespektowania wartości i norm moralnych albo w teorii, albo tylko w praktyce.

Amulet przedmiot noszony zwykle na szyi, któremu przypisuje się znaczenie magiczne (nie religijne).

Anachoretyzm. uprawianie ascezy samotnie, z dala od innych ludzi o podobnym stylu życia.

Anafrodyzja. oziębłość płciowa u kobiet.

Anagogia. dostrzeganie w rzeczywistościach ziemskich symbolu rzeczywistości transcendentnych (wiecznych).

Ananke bezosobowa siła rządząca losem istot rozumnych, jaką przyjmowano w starożytności greckiej.

Anarchia: stan nieporządku społecznego na skutek braku realnego autorytetu władzy, albo jego lekceważenia czy zwalczania przez podwładnych.

Anarchizm: kierunek ideowy o charakterze społeczno-politycznym oraz odpowiadająca mu doktryna etyczna, gdzie dobro jednostki jest postawione nad wszelkie ograniczenia ze strony dobra zbiorowego.

Anestezja: 1. zanik wrażliwości zmysłowej; 2. znieczulenie w sposób sztuczny.

Anestezja moralna: niewrażliwość na wartości moralne, albo wrodzona albo nabyta pod wpływem środowiska.

Anhedonia. niezdolność do przeżywania przyjemności, wiążąca się z zakłóceniem zdrowia psychicznego.

Animatyzm: 1. zjawisko spontanicznego traktowania wszystkich rzeczy jako istot żywych ale bez przypisywania im duszy (jak w wyrażeniu „słońce prażyło niemilosiernie”); 2. światopogląd, według którego wszystkie byty są ożywione.

Animizm. przypisywanie duszy czy mocy nadprzyrodzonej wszystkim przedmiotom i zjawiskom przyrody, a przez to upodobnianie ich do człowieka (panpsychizm).

Anomia: brak norm moralnych w życiu społecznym albo ich lekceważenie z zasady przez jakąś grupę.

Anomiczność: cecha postępowania człowieka, który ulega anomii.

Anonim: przekazanie wiadomości w jakikolwiek sposób, bez podania nadawcy, zwykle o treści moralnie ujemnej.

Antagonizm: konflikt wzajemny, który zainteresowane strony sobie uświadamiają. A. społeczny: wrogość przynajmniej dwóch osób wobec siebie, której dają one wyraz zewnętrzny.

Antropizm: doktryna uznająca człowieka za ośrodek rzeczywistości empirycznej.

Antropocentryzm: tendencja aby z człowieka jako gatunku czynić centralny punkt świata i uważać go za przyczynę celową innych bytów.

Antropolatria: oddawanie człowiekowi czci należnej wyłącznie Bogu.

Antropologia moralna: nauka o człowieku (jego naturze, powołaniu itd.) w

układzie finalistycznym jego życia oraz wynikających z niego wartości moralnych.

Antropologizm: sprowadzenie całej refleksji światopoglądowej do pytań związanych z człowiekiem, a zwłaszcza z jego istotą.

Antropomorfizm: tendencja do interpretowania działań wszystkich bytów (zwłaszcza Boga) według modelu zachowania się człowieka.

Antropoocetyzm: sposób rozumowania specyficzny dla człowieka, utrudniający pojmowanie rzeczywistości w innej perspektywie (np. objawienia).

Antropoteletyzm: tendencja do odnośnienia zdarzeń świata do celów działania ludzkiego.

Antropotelizm: cecha bytu ludzkiego jako stanowiącego punkt odniesienia dla innych stworzeń.

Antropozofia: odmiana teozofii, według której prawdziwa wiedza ma płynąć z bezpośredniego oglądu wyższego.

Antygeneracja: niedopuszczenie do urodzenia istoty ludzkiej, która została już poczęta. (Por. antykoncepcja).

Antygony prawo: humanistyczne prawo o treści społeczno-moralnej jako przeciwstawione gwałcącemu je prawu stanowionemu („prawo Kreona”).

Antyklerykalizm: 1. postawa wrogości wobec duchowieństwa w ogóle; 2. ruch społeczny zwalczający nadmierne wpływy duchowieństwa w dziedzinach pozareligijnych.

Antykoncepcja: zabieg mający na celu uniemożliwienie poczęcia nowego życia ludzkiego.

Antymoralizm: doktryna nie uznająca istnienia wartości moralnych (dobra i zła) i stąd odmawiająca czynom ludzkim takich wartości.

Antynomia: sprzeczność między dwoma prawami czy opiniami, w której każde z rozwiązań wydaje się uzasadnione.

Antynomizm: doktryna odrzucająca prawa obowiązujące człowieka oraz obowiązek przestrzegania norm etycznych.

Antyteizm: 1. postawa walki z Bo-

giem; 2. ruch ideowy o takim programie. (Por. ateizm).

Apatia: normalne lub patologiczne obniżenie aktywności i reaktywności człowieka.

Apoftegmat: sentencja jakiegoś mędrca, zwykle o treści moralnej.

Aporia: zagadnienie nie dające się rozwiązać w sposób logicznie zadowalający.

Apostazja: odstępstwo od wiary religijnej. Przy innych rodzajach wiary mówi się raczej o renegactwie.

Apostolat: stan życia oddanego szerzeniu wiary razem z prawami i obowiązkami, jakie z nim się łączą.

Apostolstwo: funkcja szerzenia wiary i zespół czynności, w której ona się wyraża.

Apostoł: osoba szerząca wiarę religijną, gdy chodzi o szerzenie przekonań pozareligijnych używa się raczej słowa „propagator”.

Apoteoza: 1. uznanie kogoś za istotę boską albo formalnie (jak w starożytnym Rzymie), albo przez faktyczne oddawanie mu za życia lub po śmierci czci należnej tylko Bogu; 2. nadmierne czczenie zewnętrzne jakiejś osoby lub rzeczy, zwłaszcza w dziełach sztuki.

Aprioryzm etyczny: rozstrzygnięcie wszystkich problemów moralnych drogą stosowania jednej zasady naczelnej, znamiennej dla danego systemu etycznego.

Aprosptosia: głoszona przez stoików nieporuszoneść mędrca, jako należąca do ideału życia szczęśliwego. (Por. ataraksja).

Arbitralność: cecha zależności od decyzji indywidualnej, mającej czasem charakter kaprysu.

Areligijność: brak cechy religijności, czyli odniesienia do Boga, u osoby lub w rzeczy. Skierowanie ich przeciw Bogu stanowi o antyreligijności.

Aretoлогия: nauka o cnotach.

Arogancja: zuchwałość w słowach lub innych zachowaniach zewnętrznych przejawianą wobec drugich osób.

Ascetyka: dziedzina teologii moralnej przedstawiająca proces formowania do-

skonałości życia chrześcijańskiego drogą indywidualnego wysiłku człowieka.

Ascetyzm: 1. postawa akcentująca wysiłek osobisty w życiu wewnętrznym, zwłaszcza przez poszukiwanie wyrzeczeń i cierpienia; 2. doktryna podkreślająca osiąganie doskonałości osobistej i sprawiedliwości społecznej przez pogardę przyjemności wrażeńowych.

Asceza: zespół aktów mających na celu osiąganie doskonałości życia wewnętrznego, szczególnie przez opanowywanie sfery doznaniowej.

Aseksualność: cecha braku elementu płciowego.

Aspiracja: pragnienie osiągnięcia optymalnego dla siebie stopnia w urzeczywistnieniu preferowanych wartości. Poziom aspiracji: osobowościowa cecha różnicowa w aspiracjach, związana z doświadczeniem i oceną własnych możliwości.

Aspoleczność: cecha i postawa człowieka, który nie integruje się w życie społeczne z motywów egocentrycznych.

Astenia: brak sił o charakterze stałym lub przejściowym.

Astrolatria: kult gwiazd traktowanych jako byty boskie.

Asymilacja: przekształcanie siebie dla realizacji wzorców społecznych, aby tą drogą osiągnąć zaspokojenie potrzeb własnych.

Ataraksja: stan spokoju psychicznego wynikający z uniewrażliwienia się na bodźce, głoszony przez stoików jako postulat życia szczęśliwego.

Ataraktyk: lek psychotropowy (trankwilizator).

Ataumasja: postulat stoicki niedziwienia się niczemu i niedania się zaskoczyć przez żadne zdarzenia.

Atawizm: zjawisko nawrotu cech charakterystycznych dla odległych przodków danego człowieka, a nie występujących u bezpośrednich generacji wstępných (rodziców, dziadków itd.).

Ateizm: 1. postawa etyczna abstrahująca w życiu od istnienia Boga; 2. doktryna tłumacząca świat bez brania pod uwagę czynnika Boskiego; 3. ruch ideo-

wy organizujący życie społeczne na zasadzie nieuwzględniania Boga.

Atom społeczny: osoba ludzka ujmowana w systemie połączeń emocjonalnych, jakie ją wiążą z bezpośrednim środowiskiem społecznym (rodzina, przyjaciele itd.).

Autarkia. samowystarczalność cnoty moralnej do przeżywania szczęścia osobistego, podkreślana przez cyników i stoików.

Autentyczność: cecha zgodności z prawdą deklarowaną.

Autentyzm. zgodność z rzeczywistością, jaką się reprezentuje.

Autochtoniczne myśli: pojawiające się zwykle w schizofrenii myśli o charakterze samoistnym, przeżywane przez chorego jako obce i jakby narzucone wbrew jego woli.

Autodestrukcja: cechująca pewne czynności dążność do unicestwienia samej siebie (autolikwidacja).

Autoerotyzm: dewiacja instynktu płciowego na przeżycia seksualne bez udziału partnera, a więc skoncentrowanie się w tej dziedzinie na własnej osobie.

Autokratyczność: tendencja do wykonywania władzy absolutnej, wymagającej od podwładnych bezwarunkowego posłuszeństwa.

Automatyzm psychiczny: zjawisko aktywności pewnych ośrodków organicznych i psychicznych na płaszczyźnie przeżyć i działań niezależnie od duchowości człowieka (rozumu i woli), a nawet wbrew niej.

Autonomia funkcjonalna: usamodzielnienie się czynności zaspokajających trwałą potrzebę, na skutek czego stają się one źródłem nowych potrzeb, nawet niezgodnie z dobrem człowieka (np. smakoszostwo).

Autonomia moralna. tendencja i zjawisko kierowania się zasadami moralnymi wypływającymi z własnego bytu oraz stanowionymi przez rozum i wolę danej osoby, bez uwzględniania autorytetów nadrzędnych (zwł. Boga).

Autonomizm: doktryna etyczna głosząca autonomię moralną jednostki ludzkiej.

Autopsychoterapia: psychoterapia stosowana przez daną osobę do samej siebie.

Autorytet: relacja dobrowolnej podrzędności wobec jakiejś osoby wyrażająca się zachowaniem (cześć, posłuszeństwo itd.), a oparta na uznaniu jej wyższej wartości ze strony jej otoczenia, oraz fakt i tytuł tej wyższości reprezentowany przez daną osobę.

Autosoteryzm: przekonanie, że człowiek sam jest (czy powinien być) swoim zbawcą.

Autosugestia: dojście do jakiegoś przekonania drogą nierefleksyjnego przyjęcia sądu narzuconego samemu sobie, przy zastosowaniu metody „wzmówienia sobie”.

Autotetyzm: cecha tego twierdzenia, które wystarczy tylko wykazać, a nie trzeba go udowadniać, bo jest ono wtedy oczywiste (np. dane objawione).

Autotoniczność: harmonizowanie ze samym sobą.

Autyzm: skłonność do koncentrowania się na własnych przeżyciach wewnętrznych i na skutek tego brak realnego kontaktu ze środowiskiem.

Awanturniczność: tendencja do zachowywania się wobec innych ludzi w sposób wyzywający, który powoduje odwetową agresywność otoczenia.

Awersja. silny wstręt o charakterze niezracjonalizowanym wobec innych osób albo przedmiotów.

B

Bałwochwalstwo: oddawanie czci należnej tylko Bogu osobom, rzeczom albo ich wyobrażeniom artystycznym.

Banda: grupa zorganizowana celem dokonywania przestępstw dla korzyści materialnej.

Bandytyzm: 1. działalność bandycka; 2. zjawisko społeczne takiej działalności.

Barbaryzm: cecha postępowania czy charakteru człowieka cywilizowanego, który nie respektuje wymogów kultury.

Barbarzyństwo: cecha postępowania czy charakteru człowieka prymitywnego, który nie odczuwa jeszcze potrzeb kulturalnych.

Barbituromania: nadużywanie soli kwasu barbituranowego dla uspokojenia się, euforyzowania itd.

Battologia: wypowiedź o ilości słów nieproporcjonalnie większej od rzeczywistej potrzeby

Bestialitas: por. zoofilia.

Bestialstwo (bestialskość): sposób zachowania się człowieka pod wpływem instynktów niższych, który prymitywizmem przypomina a nawet przewyższa dzikie zwierzęta.

Bezbożność: teoretyczne albo praktyczne nieuwzględnianie istnienia i praw Boga.

Bezczelność: niezachowanie konwencji społecznej pochodzące z osobistego braku wstydu.

Bezczynność: stan braku pracy ale bez korzystania z wypoczynku.

Bezideowość: stan negacji wartości stanowiących cel do osiągnięcia (czyli „ideałów”), albo ich braku u kogoś w sposób niezawiniony.

Bezinteresowność: cecha charakteru człowieka wykluczająca w jego działaniu motyw własnej korzyści.

Bezprawie: społeczny stan niezgodności nakazów albo aktów zachowania się ludzi z rzeczywistymi prawami postępowania ludzkiego.

Bezprawność: cecha nieobowiązująca czy nieważności aktu ludzkiego o charakterze społecznym jako niezgodnego z właściwymi prawami postępowania.

Bezwstyd: cecha zachowania się w sposób niewstydny, który szokuje otoczenie.

Bezwyznaniowość: brak przynależności do grupy wyznaniowej, nierównoznaczny z brakiem religijności.

Bezwzględność: cecha psychiczna człowieka realizującego swoje decyzje bez respektowania praw innych osób.

Beżennność: stan pozamałżeński o ceście moralnie pozytywnej. „Starokawalerstwo” i „staropaniństwo” są określeniami społecznie deprecjonującymi.

Bibliolatria: przesadna cześć wobec Pisma św., obejmująca nawet poszczególne słowa i znaki pisarskie. Z treści objawionej przenosi się tu główny nacisk na zewnętrzny jej wyraz.

Bibliomancja: forma wróżenia z ksiązek (np. Pismo św., dzieła Homera, Szekspira itd.) polegająca na ich otwieraniu w miejscu przypadkowym i dopatrywaniu się wskazówek życiowych w spotkanych najpierw słowach.

Bierność: zachowanie się bezczynne, kiedy działanie jest obowiązkiem moralnym.

Bigamia: równoczesne podwójne małżeństwo jednej osoby zawarte w formie legalnej; drugie z nich jest prawnie nieważne i karalne.

Bigoteria: styl życia religijnego, w którym zwraca się przesadną uwagę na zewnętrzne formy kultu przy równoczesnym pomijaniu obowiązków moralnych.

Biologizm: interpretacja świata i życia ludzkiego głównie w perspektywie biologii (przez skupianie uwagi na dzie dziczności, działaniu hormonów itd.).

Biopsychika: zespół czynników żyjącego organizmu ludzkiego związanego z działalnością psychiki, ale bez udziału czynników duchowych (rozum, wola).

Bios: życie jako zjawisko.

Biosfera: część ziemi zamieszkała przez organizmy żywe.

Biotechnika: sposób ułożenia życia na zasadzie maksymalizacji szczęścia i minimalizacji cierpienia.

Biseksualizm: cecha zachowania seksualnego, w którym aktywność jest skierowana ku osobnikom obu płci.

Biurokratyzm: tendencja społeczna, w której forma przeważa nad treścią obowiązków urzędowych, stając się przyczyną powstania zjawiska biurokracji.

Bizantynizm: przesadna unizoność w

zachowaniu się (zwl. w tytulaturze) wobec osób znajdujących się na wyższych stopniach hierarchii społecznej.

Bluźnierstwo: bezpośrednia i zamierzona zniewaga słowami Boga albo osób i rzeczy świętych.

Błogosławieństwo: dobre życzenie wyrażone w formach religijnych (np. słowami odwołującymi się do Boga, znakiem krzyża itd.).

Bogactwo 1. zbiór rzeczy materialnych, mających cechę użyteczności i rzadkości występowania; 2. społeczny stan człowieka posiadającego takie rzeczy. Przez amplifikację b. oznacza również posiadanie dóbr duchowych.

Bogobojność: usposobienie religijne o charakterze raczej emocjonalnym aniżeli rozumowo-wolitywnym.

Bohaterstwo: altruistyczne zaangażowanie własnej osoby w dobro wspólne z narazieniem dobra osobistego, wyrażające się w czynie o wielkim znaczeniu społeczno-moralnym.

Bojaźń. uzasadnione poczucie lęku przed możliwym zagrożeniem, utratą wielkich dóbr.

Bojaźń Boża: lęk człowieka wobec Boga wynikający z rozumnej konfrontacji małości stworzenia wobec wielkości Stwórcy i możliwości jej obrażenia.

Bojaźń ludzka: lęk przed innym człowiekiem uzasadniony chęcią zabezpieczenia własnych dóbr, a nie obiektywną jego wartością. (Por. szacunek).

Bojkot: zerwanie z pewną osobą lub grupą stosunków jakiegoś rodzaju (np. ekonomicznych, społecznych), przedsięwzięte wobec niej jako forma przymusu, walki czy protestu.

Boleść: ból o silnie zaakcentowanych elementach duchowych, które przeważają nad komponentami organiczno-emocjonalnymi.

Bowaryzm: postępowanie zgodne z fałszywym obrazem siebie i własnej sytuacji społecznej u człowieka nie obciążonego zaburzeniami psychicznymi.

Bójka: bezpośrednia wzajemna agresja fizyczna przynajmniej dwóch osób.

Ból moralny: reakcja emocjonalna na zagrożenie osobowości człowieka czy jej powiązań społecznych; zagrożenie osobowości dotyczy przede wszystkim jej finalizmu.

Bradypsychia. zwolnienie albo zahamowanie czynności psychicznych człowieka.

Brakoróbstwo: czynność produkowania rzeczy nie nadających się do użytku, dokonana z motywów egocentrycznych (np. zysku, lenistwa itd.).

Braterstwo: fizyczna albo duchowa łączność osób w podstawowych dobrach człowieka (np. pochodzenie rodzinne, religia).

Brawura: cecha zachowania, w którym cele przekraczają normalny zasięg środków.

Brązownictwo: działalność grupowa o charakterze pochlebstwa wobec osób zajmujących wyższy stopień hierarchii znaczenia, wycofanie tej działalności jest odbrażowywaniem.

Broń masowej zagłady: nowoczesna broń o sile niszczycielskiej, której działania nie można ograniczyć do wybranych obiektów wojskowych.

Brutalność: cecha agresywnego zachowania się człowieka, które znamionuje się przewagą elementów instynktowych.

Brzydota: brak doskonałości formy w znaczeniu fizycznym albo duchowym.

Burleska. komizm czynności trywialnej wykonywanej dla celów rozrywkowych.

Burżujstwo: postawa życiowa materializmu praktycznego i optymizmu statycznego, akcentująca szczęście rozumiane jako zaspokojenie potrzeb egocentrycznych.

Businessman: człowiek o mentalności skoncentrowanej na wartościach ekonomicznych.

Buta: narzucający się otoczeniu sposób zachowania się osoby pysznej w oparciu o walory zewnętrzne (np. fizyczne, społeczne).

Butność: cecha usposobienia człowieka

akcentującego wobec otoczenia swoją wyższość na zasadzie posiadanych walorów zewnętrznych.

Być społeczny: zespół stosunków w grupie ludzkiej stanowiący wyraz jej życia jako całości.

C

Carezza: technika pozycia małżeńskiego nie dopuszczająca do szczytowania drogą treningu psychicznego.

Casus conscientiae: por. kazuistyka.

Cecha: trwała właściwość strukturalna lub funkcjonalna człowieka, mająca charakter jakościowy. Genetycznie rozróżniamy cechy: wrodzone (dziedziczne), zdobyte przez uczenie się i darowane w dziedzinie nadprzyrodzoneści; rodzajowo są to cechy fizyczne, psychiczne, duchowe, społeczne i moralnoreligijne.

Cel. przedmiot intencjonalny antycypowany przez podmiot działania; stanowi on końcowy wynik czynu, który wyznacza kierunek zachowania umotywowanego i ma zaspokoić określoną potrzebę. (Por. eufunkcjonalność — dysfunkcjonalność celów, heterogenia celów).

Cel ostateczny: cel wszystkich celów, a więc mający charakter egzystencjalny a nie prakseologiczny; należy do wyższej klasy logicznej celów i stanowi najwyższe uzasadnienie celów działania z niższej klasy. Istnieje c. o. naturalny i nadprzyrodzony. (Por. sens życia).

Cel ostateczny nadprzyrodzony: pełne dobro realizowane w porządku transcendentnej. Stanowi urzeczywistnienie wymogów nowego układu relacji stworzonych swobodną decyzją Bożą. Jest to życie dla chwały Bożej i płynące stąd doskonałość szczęścia nadprzyrodzonego.

Cel ostateczny naturalny: pełne dobro stworzenia w porządku immanencji. Dla człowieka jest to doskonałość natury i płynące stąd szczęście.

Celibat: stan bezżenności podjęty dla motywów moralnoreligijnych.

Celowość: cecha działania umotywowanego.

Cenestezja: zespół wrażeń ustrojowych dających poznać nasze własne

istnienie biologiczne. Zaburzeniami c. są cenestopatie.

Cenzor: 1. w starożytnym Rzymie urzędnik czuwający nad moralnością obywateli; 2. w rozumieniu psychoanalitycznym czynnik kontrolujący ujawnianie się nieświadomych treści psychicznych, a więc ich przejście z podświadomości do świadomości.

Cenzura. instancja albo czynność społeczna kontrolująca twórczość jednostek z punktu widzenia ochrony dobra ogółu (np. moralności, wiary itd.).

Ceromancja: wróżenie z wosku traktowane jako zabobon religijny, a nie jako obyczaj społeczny.

Cezaryzm: sprawowanie władzy w sposób autokratyczny, nie umotywowane słusznością praw i zarządzeń.

Charakter: 1. zdobyta w drodze rozwoju osobowego struktura psychiczno-duchowa jednostki, wyznaczająca jej postępowanie w oparciu o przyjętą hierarchię wartości; 2. strukturalna cecha darowana drogą sakramentu, tworząca nowy układ relacji nadprzyrodzonych (w chrzcie, bierzmowaniu, kapłaństwie).

Charakteropatia. zaburzenie osobowości na skutek zmian organicznych w ośrodkowym układzie nerwowym (np. ch. alkoholowa).

Charyzmat: szczególny dar Boży udzielony osobie indywidualnej dla spełnienia jej powołania w religijnej służbie drugim. Może on być osobisty albo urzędowy.

Chcenie: akt woli człowieka wyrażający pragnienie wolności decyzji osobistej.

Chciwość: tendencja do gromadzenia dóbr materialnych w ilości przekraczającej realne potrzeby, płynąca z motywów egocentrycznych (np. z lęku przed starością).

Chiromancja. wróżenie z linii na dłoni, traktowane jako zabobon, czyli z przekonaniem o jego prawdziwości.

Chłód uczuciowy: wrodzony lub nabyty brak relacji afektywnych z otaczającymi ludźmi.

Choroba: zaburzenie homeostazy somatycznej albo psychicznej.

Chuligaństwo. społeczny sposób zachowania się jednostki lub grupy, którego głównym celem jest okazanie lekceważenia dla norm współżycia kulturalnego.

Chwała. uznanie i wyrażenie cudzej wielkości.

Chwała Boża: wielkość Boga poznana i wyrażona przez stworzenie rozumne i wolne; w przenośnym znaczeniu odnosi się to również do wszelkiego stworzenia.

Chwała ludzka: społeczny wyraz uznania wartości określonych czynów człowieka, a pośrednio ich sprawcy

Chwała próżna: wyrażanie uznania dla tego co obiektywnie nie jest wartościowe.

Chytrość: cecha działania roztropnego, ale w stosowaniu środków amoralnych.

Ciąg pijaczy: długotrwały okres nieprzerwanego pijaństwa, łączący się czasem z przejściową wstrzemięźliwością od alkoholu, o charakterze naprzemiennym.

Ciekawość: chłonność poznawcza wobec zjawisk świata zewnętrznego, ale mniej trwała i dynamiczna od zainteresowania.

Cierpliwość: postawa odporności psychicznej wobec niesprzyjających zdarzeń w rzeczywistości życia wewnętrznego lub zewnętrznego; konsekwentnie cecha działań wypływających z tej postawy.

Cisvesticismus: odmiana transwestytcyzmu, stanowiąca tendencję do ubierania uniformów albo strojów dziecięcych; jest to jakby zewnętrzny wyraz infantylizmu psychicznego.

Ciulactwo: przesadna oszczędność o motywacji małostkowej.

Ciastomania. tendencja do niszczenia

przedmiotów otaczających człowieka, wynikająca z zaburzeń psychicznych.

Cnota: moralnie uporządkowany dynamizm człowieka w określonej dziedzinie aktywności ludzkiej. (Por. sprawność dobra, zaleta człowieka, wartość osobowa). Na poziomie religijnym c. jest właściwą relacją człowieka w poszczególnym aspekcie życia wobec Boga, a pośrednio wobec ludzi i rzeczy w perspektywie odniesienia do Boga.

Cnoty intelektualne: wykształcone przez ćwiczenie uzdolnienia umysłowe.

Cnoty moralne: sprawności działania dobrego. Niektóre z nich, jako szczególnie ważne w życiu moralnym, nazywa się c. kardynalnymi.

Common sense: potoczny rozsądek jako kryterium postępowania wyznaczonego przez powszechne doświadczenie ludzi.

Communicatio in sacris: duchowa łączność katolików z innowiercami w sprawowaniu aktów kultu religijnego.

Cudzołóstwo dobrowolny akt współżycia płciowego między osobami, z których przynajmniej jedna pozostaje w ważnym związku małżeńskim.

Cunnilingus („mnetka”): perwersyjna forma współżycia seksualnego.

Ćwiczenie: uczenie się aktu przez jego powtarzanie w sposób rozmyślny i wolny.

Ćwiczenie duchowe: aktualizowanie życia religijnego w formie ustalonej przez tradycję kościelną.

Cybernetyka: nauka o sterowaniu układami zorganizowanymi dla osiągnięcia zaprogramowanych celów.

Cyklotymia: usposobienie człowieka o pyknicznej budowie ciała, cechujące się okresową przemiennością nastroju (podniecenie — przygnębienie) przy zachowaniu dobrego kontaktu uczuciowego z otoczeniem.

Cynizm: 1. postawa skłaniająca do demonstracyjnego nieuznawania powszechne akceptowanych wartości etycznych; 2. cecha takiego postępowania, zwłaszcza deklarowana słowami, nazywamy ją zwykle cynicznością.

Cywilizacja. zbiór dóbr materialnych i urządzeń technicznych, stworzonych przez pracę człowieka i stanowiących jego sztuczne środowisko życiowe.

Czas: wymiar trwania ujmowany przez myślenie człowieka.

Czas wolny: część świadomego życia człowieka, nie oddana pracy zarobkowej.

Cześć: szacunek dla czyichś walorów osobowych wyrażany w realnej lub moralnej (np. podobizna) obecności odnośnej osoby.

Cześć Boża: kult Boga w postaci wewnętrznej i zewnętrznej.

Cześć własna: por. honor.

Człobitność: cześć innego człowieka wyrażana w sposób uchybiający godności własnej u czczącego.

Czyn: elementarne zachowanie się celowe.

Czyn człowieczy (actus hominis): zachowanie się człowieka w sposób nie angażujący jego osobowości duchowej, a więc wyłącznie na płaszczyźnie somatyczno-psychicznej.

Czyn legalny: czyn człowieka dozwolony, a przynajmniej nie zakazany przez aktualnie obowiązujące przepisy prawa ludzkiego.

Czyn ludzki (actus humanus): czyn człowieka jako osobowości, a więc przy zaangażowaniu sfery duchowej czyli rozpoznania i dowolności decyzji.

Czyn moralny (dobry lub zły): pozytywne lub negatywne realizowanie egzystencjalnych relacji człowieka (czyli do Boga, innych ludzi i świata zewnętrznego).

Czyn przestępny: czyn człowieka niezgodny z zakazami prawa karnego.

Czynność: ciąg czynów złączonych celem ogólnym.

Czynność altruistyczna: cz. nastawiona na dobro innych osób.

Czynność apsychiczna: cz. spowodowana przez bodźce organiczne, bez udziału psychicznej sfery człowieka (np. odruchy).

Czynność dowolna: cz. której podmiotem jest osobowość ludzka.

Czynność egotyczna: cz. mająca na celu dobro własne sprawcy jako niezależne od dobra własnego innych osób, a nawet przeciwstawne mu (np. ratowanie się w panice).

Czynność ideomotoryczna: cz. mimowolna spowodowana przez czynniki psychiczne sprawcy (np. wyobraźnię).

Czynność krótkiego snięcia: cz. spowodowana przez impuls emocjonalny z pominięciem duchowych czynników osobowości ludzkiej (np. w kleptomani).

Czynność mimowolna: cz. wykonana bez świadomości działania albo jego moralnego sprawstwa (np. cz. wymuszona).

Czynność odruchowa. automatyczna reakcja fizjologiczna na bodziec specyficzny (np. kichanie).

Czynność prawna: osobowy akt legalny mający na celu modulację stosunku prawnego (jego ustanowienie, zmianę, zniesienie).

Czynność przymusowa: wielokrotnie działanie zrytualizowane dokonywane pod nieodpartym wpływem czynników psychicznych, przy wyłączeniu wpływu duchowości człowieka (rozumu i woli).

Czynność społeczna: cz. której podmiotem jest grupa ludzka, a celem dobro zbiorowe.

Czystość: wolność od grzechów, analogiczna do wolności od brudu fizycznego.

Czystość płciowa: wolność od grzechów w dziedzinie życia seksualnego. W okresie przedmałżeńskim jest identyczna z dziewictwem, zaś w małżeństwie i wdowieństwie z należyтым korzystaniem z posiadanych uprawnień stanu.

Czystości ślub: ślub powstrzymania się przez określony czas od wszelkich przeżyć seksualnych, również dozwolonych stanem małżeńskim; jeżeli złożony jest dożgonnie stanowi ślub czystości doskonałej.

D

Daktylomancja. przepowiadanie rzeczy przyszłych za pomocą pierścienia zwisającego nad okrągłym stołem, oznaczonym na brzegach literami alfabetu.

Darowizna. nieodpłatne przekazanie jakiejś rzeczy (daru) przez jedną osobę (darczyńcę) drugiej (obdarowanemu).

Dary Ducha Świętego stałe dyspozycje nadprzyrodzone usposabiające człowieka do życia w bezpośredniej łączności z Bogiem.

Dąsanie się: niezadowolenie wyrażane w formie infantylnej, zwykle nieuzasadnione poważną racją.

Dążenie: tendencja zaktualizowana.

Dążenie automatyczne d. wywołane potrzebami niższymi, nieangażujące duchowości człowieka (np. fizjologiczne).

Dążenie spontaniczne d. o charakterze osobowościowym u człowieka, a więc przy zaangażowaniu czynników duchowych.

Dążność ciąg dążeń połączonych jednym celem ogólniejszym (np. wiedza).

Debilizm: niedorozwój umysłowy człowieka w najlżejszej postaci; występuje w nim niezdolność do myślenia abstrakcyjnego, ale pozostaje możność uczenia się czynności prostych i praktycznych.

Decyzja. samodzielny wybór jednego z działań możliwych albo świadome powstrzymanie się od działania, przy czym wykonanie następuje zaraz po akcie woli (por. postanowienie).

Decyzja ulonna. d., w której nie wzięto pod uwagę okoliczności uniemożliwiających jej wykonanie.

Defekt trwale zaburzenie patologiczne psychosomatyki człowieka.

Defekt psychiczny patologiczna zmiana osobowości człowieka na skutek organicznego uszkodzenia mózgu albo w następstwie choroby psychicznej.

Defekt umysłowy upośledzenie umysłu człowieka spowodowane uszkodzeniami organicznymi albo zaburzeniami psychiki.

Defetyzm. stan nieodporności psychi-

cznej i postawa rezygnacji z wysiłku (często mająca charakter zjawiska społecznego) na skutek uprzednich porażek.

Deflacja. odpływ pieniądza z obrotu gospodarczego, powodujący jego paralizowanie na skutek braku środka wymiany (Por. inflacja).

Deformacja zawodowa (profesjonalna): sposób zachowania się, zwłaszcza zewnętrznego, na skutek przeniesienia form nawykowych z działalności zawodowej na inną dziedzinę życia.

Defraudacja. przywłaszczenie sobie pieniędzy przez osobę, która nimi legalnie dysponuje (np. kasjer).

Degeneracja: trwałe obniżenie sprawności a przez to następnie struktury organów życiowych u jednostek, uwidaczniające się w porównaniu do ich przeszłych pokoleń.

Degradacja psychiczna. patologiczna zmiana osobowości, ale o charakterze odwracalnym lub przemijającym.

Degregolada: zanik wartości moralnych u jednostek albo grup społecznych.

Dekadencja: obniżenie poziomu życia duchowego u ludzi na skutek przerostu działania czynników cywilizacyjnych.

Dekalog zeszyntetyzowana forma religijno-moralnego prawa Mojżeszowego, danego przez Boga w Starym Testamencie.

Delegalizacja: urzędowe pozbawienie charakteru zgodności z prawem czyli legalności.

Delictum initiale: wykroczenie karalne przez prawo, stanowiące pierwszy uchwytty przejaw rozwijającej się dotąd niedostrzegalnie choroby psychicznej u sprawcy (np. w schizofrenii).

Delikatność wrażliwość w odczuwaniu bodźców i subtelność w formie reagowania na nie (np. w dziedzinie uczuć, mowy itd.).

Demagogiczność cecha działania mającego na celu zjednanie zwolenników dla jakiegoś poglądu praktycznego dro-

gą apelowania do emocji, a nie do sfery racjonalnej człowieka.

Demografia. nauka mająca za cel badanie różnych aspektów fenomenologicznych życia zbiorowisk ludzkich, posługująca się do tego metodami statystyczno-matematycznymi, a zatem głównie w kategoriach ilościowych.

Demokratyzm: styl kierowania grupą społeczną w ten sposób, że jej zwierzchnicy uwzględniają w swoich decyzjach uzasadnione opinie osób podporządkowanych.

Demonizm: cecha zachowania się właściwego dla duchów złych (demonów) albo przypominającego (u ludzi) takie zachowanie się; znamionuje się ono motywacją czynienia zła jako takiego.

Demonolatria: cześć demonów oddawana na podobieństwo czci Boga (np. kult szatana).

Demonomania. chorobliwy pociąg do problematyki demonów, spotykany w różnych zaburzeniach psychicznych.

Demonstracyjność: cecha zachowania się, w którym (przesadne) akcentowanie formy zewnętrznej ma podkreślić znaczenie treściowe aktu.

Demoralizacja: obniżenie poziomu moralności (zwłaszcza grupowej) na skutek cudzych aktów gorszących, niekoniecznie zamierzających ten skutek.

Denuncjacja. domieszenie władzom o cudzym wykroczeniu (prawdziwym lub rzekomym) celem zaszkodzenia mu lub osiągnięcia własnej korzyści. Motywem tego czynu nie jest dobro zbiorowe, ale interes osobisty.

Deontologia. nauka o obowiązkach moralnych (np. zawodu, wieku, stanu itd.).

Depersonalizacja. zaburzenie w pojmowaniu u człowieka własnej egzystencji osobowościowej, nieidentyczne z urojeniami; spotyka się je w niektórych r. erwicach i chorobach psychicznych.

Depopulacja. zmniejszenie ilości ludzi (populacji) na danym terenie, zwłaszcza w aspekcie rozrodzności, dynamiki rozwoju ludnościowego oraz śmiertelności w grupie.

Depopularyzacja. proces, którego przedmiot coraz mniej odpowiada oczekiwaniom grupy dominującej ilościowo. Nie jest to równoznaczne z utratą wartości, a tylko świadczy o zmianie sposobu wartościowania u danych ludzi.

Deprawacja. zjawisko gorszenia innych osób czy siebie w sposób zamierzony oraz trwały skutek takiego postępowania.

Depresant: czynnik powodujący zjawisko depresji.

Depresja: obniżenie tonusu witalno-psychicznego, będące oznaką zaburzenia homeostazy człowieka; objawia się ono w nastroju pesymistycznym, zmniejszeniu aktywności dowolnej, ocenianiu siebie i własnych czynów w sposób deprecjonujący.

Deprywacja: sytuacja trudna na skutek braku zaspokojenia podstawowych potrzeb człowieka

Derealizacja. zaburzenie w rozumieniu środowiska rzeczowego i ludzkiego, o charakterze patologicznym i zwykle o kierunku deprecjonującym (odwartościowującym).

Desakralizacja: pozbawienie czegoś świętości rzeczowej (sacrum), w odróżnieniu od pozbawienia kogoś świętości osobowej (sanctum).

Despotyzm: sposób sprawowania władzy absolutnie i arbitralnie.

Destrukcja: niszczenie o charakterze zamierzonym, a nie przypadkowym.

Deterioracja psychiczna: zmiany psychiki w kierunku degradującym jej funkcje.

Determinacja: cecha działania, w którym zdecydowana chęć osiągnięcia celu przesłania wszelkie związane z tym niedogodności.

Determinanta: czynnik określający charakter jakiegoś zjawiska zwykle jakby od zewnętrznej jego strony, a więc w sposób heteronomiczny.

Determinizm. 1. właściwość procesów przyrodniczych, w których wynik działania jest jakby mechaniczną funkcją zespołu przyczyn, 2. doktryna głosząca takie powiązanie zjawisk przyrodniczych.

w które włącza się również działalność etyczną.

Dewaluacja samego siebie: tendencja do pomniejszania własnej wartości czy też wartości własnych dzieł, przy czym to drugie jest tylko refleksem ujemnego oceniania siebie u ich twórcy.

Dewiacja (zachowanie dewiacyjne): działanie, w którym sprawca świadomie nie liczy się z należytyymi wyznacznikami czynów moralnych.

Dewocja: postać pobożności, w której formy zewnętrzne przesłoniły istotną treść życia religijno-moralnego. Człowieka hołdującego takiej fałszywej pobożności nazywa się dewotem (lub dewotką).

Dewocjonalia: przedmioty służące do osobistego kultu religijnego, zwykle przed ich poświęceniem, gdy mają jeszcze wartość ekonomiczną.

Dezadaptacja: nieprzystosowanie zachowania się do obrazu „Ja idealnego” albo do warunków środowiskowych, przy czym powody mogą być niezamierzone (np. choroby psychiczne).

Dezagregacja psychiczna: rozprzężenie się powiązań między funkcjami psychicznymi (np. pamięcią i wyobraźnią).

Dezaprobata: przeżycie wartościujące wobec przedmiotów ocenianych negatywnie. D. konkretyzuje się w postaci pogardy, gniewu, nienawiści, oburzenia, smutku itd.

Dezintegracja: rozpad struktury danego bytu. zjawiska itd. w postaci procesu albo stanu rzeczy. W ramach normalności objawy d. spotyka się w stanach przejściowych (np. dojrzewania) oraz afektywnych (np. gwałtowna radość).

Dezintegracja osobowości. rozbitcie dotychczasowej struktury osobowościowej. Jeżeli proces rozwoju zmierza do wyższego poziomu integracji, jest to d. pozytywna, d. negatywna stanowi rozpad osobowości o charakterze regresywnym i zwykle patologicznym.

Dezintegracja psychiczna. zaburzenie w organizacji i współdziałaniu struktur psychicznych (np. emocjonalności i ak-

tywności) w zakresie życia jednostkowego.

Dezorganizacja społeczna: zespół zjawisk i procesów negatywnych w życiu jednostek i grup, które już przekraczają granicę odporności społecznej i zagrażają normalnemu przebiegowi życia społecznego.

Dezorientacja. zaburzenie lub utrata orientacji co do siebie czy — częściej — co do warunków środowiskowych (czas, miejsce, sytuacja).

Diagnoza. ocena stanu rzeczy mająca umożliwić podjęcie właściwego działania.

Dialektyka. 1. sztuka dysputowania, zwłaszcza o treści pojęć; 2. nauka o rozwoju rzeczywistości przez ujawnianie się przeciwieństw i dokonywanie ich syntezy na wyższym poziomie.

Dialog: zyczliwa wymiana zdań między dwiema osobami fizycznymi lub moralnymi.

Dietyka. nauka o sposobie racjonalnego życia, sformułowana przez starożytnych Greków.

Dipsomania. uwarunkowane popędowo i występujące napadowo długotrwałe picie alkoholu, mające charakter impulsywny.

Długomyślność: postawa działania o celach dalekosiężnych i spokojnym tempie ich realizacji.

Dni święte: niedziele i święta ustanowione przez Kościół, przeznaczone dla szczególnego kultu Boga w sposób wspólnotowy i odpoczynku człowieka o charakterze społecznym (np. w rodzinie).

Dobra wiara: subiektywne przekonanie o słuszności własnego postępowania, które obiektywnie może być fałszywe. Przeciwieństwem jest zła wiara.

Dobro: 1. strukturalnie. doskonałość bytu jako takiego w odpowiedniej klasie; 2. funkcjonalnie. przedmiot wartościowy czyli zaspokajający czyjąś potrzebę; 3. por. moralność.

Dobro wspólne: dobro wielu osób wziętych jako grupa, a nie tylko jako zbiór jednostek ludzkich. Zbiorowe do-

bro jednostek nazywamy dobrem kolektywnym.

Dobrobyt: stan zaspokojenia potrzeb ekonomiczno-witalnych u jednostek albo grup społecznych, wynikający z równowagi między potrzebami witalnymi a środkami ekonomicznymi. D. nie jest równoznaczny z bogactwem.

Dobroczynność: działalność altruistyczna zaspokajająca cudze potrzeby witalne albo wyższe, przy czym to drugie jest zwykle mniej eksponowane.

Dobroć: cecha postępowania moralnie pozytywnego, a konsekwentnie jego sprawcy, zwłaszcza w dziedzinie altruizmu.

Dobroduszność: cecha charakterologiczna wyrażająca usposobienie zycielskie dla otoczenia, bez wysuwania wobec niego jakichś roszczeń.

Dobrodziejstwo: czyn zaspokajający cudzą potrzebę, gdy człowiek potrzebujący czegoś sam nie potrafi sobie poradzić.

Dobrotliwość: dobroć moralna o zabarwieniu emocjonalno-altruistycznym.

Dogmatyka moralności: dział teologii moralnej poświęcony badaniu i wykładowi norm postępowania ludzkiego jako zespołu twierdzeń teoretycznych.

Dogmatyzm: stanowisko teoretyczne bardziej ufające dociekanom intelektualnym o charakterze spekulatywnym, aniżeli badaniu rzeczywistości empirycznej; u podłoża tych dociekań zakłada się twierdzenia nie dające się zwerifikować.

Dojrzałość: stan osiągnięcia równowagi funkcjonalnej w ramach rozwiniętej struktury danego typu. Stąd wyróżnia się d. fizyczną, emocjonalną, duchową, społeczną, religijną.

Dojrzewanie: proces rozwoju w kierunku specyficznej dojrzałości (np. fizycznej, psychicznej itd.).

Doksografia moralności: nauka o historycznych doktrynach moralnych.

Doktryna: usystematyzowany zbiór twierdzeń, uważany za prawdziwą interpretację pewnej dziedziny rzeczywi-

stości i przekazywany innym drogą naukową.

Doktryna moralna: uporządkowany zbiór twierdzeń egzystencjalno-deontologicznych na podstawie przyjętej aksjologii, a więc nauka o sensie i celu życia ludzkiego oraz środkach do ich urzeczywistnienia.

Doktryner: człowiek wyznający jakąś doktrynę w sposób nie dopuszczający weryfikacji jej wartości.

Doloryzm: tendencja do przypisywania cierpieniu jako takiemu pozytywnej wartości moralnej.

Dominacja: stosunek społeczny nadzędności władzy jednej osoby czy grupy wobec drugiej, zwykle na zasadzie hierarchicznej.

Dominanta: cecha doświadczalna przeważająca w pewnym układzie cech i stąd nadająca temu układowi rys charakterystyczny (np. nerwowość u jakiegoś człowieka).

Domniemanie: uznanie realności jakiegoś faktu przypuszczalnego na podstawie logicznie wyznaczającej go sytuacji.

Donkiszoteria: sposób zachowania się będący walką o pewne ideały, racjonalny i szlachetny indywidualnie, ale społecznie nieadekwatny na skutek zmiennej sytuacji, zwłaszcza historycznej.

Donosicielstwo: czynność informowania przełożonych o sprawach cudzych, niekoniecznie kryminalnych, dla osiągnięcia własnych korzyści.

Donżuan: męski typ o wybujałej sferze przeżyć seksualnych, mających charakter zabawowy.

Doping: celowa stymulacja zachowania się człowieka przez zastosowanie sztucznych środków drażniących (np. narkotyki), albo psychologicznych (np. okrzyki).

Dorobkiewiczostwo: osiąganie majątku traktowane jako cel sam w sobie, ewentualnie z nastawieniem na jego reperkusje w prestiżu społecznym posiadacza.

Dorosłość: dojrzałość organizmu, a więc pełny rozwój człowieka w aspekcie fizjologicznym. Nie jest to równoznaczne

z dojrzałością człowieka jako osoby.

Dośloność: pełnia bytu w danym rodzaju. Zależnie od rodzajów bytu istnieją różne dośloności, przy czym d. ma raczej wymiar strukturalny aniżeli funkcjonalny. W aspekcie funkcjonalnym mówimy o dobru bytów.

Dośloność chrześcijańska. bytowa dośloność struktury życia człowieka zmierzającego do Boga przez Chrystusa i jego Kościół. Czynnościowo człowiek zawsze pozostaje tu w stanie niedośloności z racji nieosiągnięcia jeszcze celu nadprzyrodzonego. D. ch. jest więc doślonością „drogi”, a nie doślonością „wędrowca” (homo viator).

Dośloność moralna. właściwy układ relacji życia ludzkiego, świadomie zaakceptowany i realizowany przez człowieka. D. m. jest identyczna z doślonością osobistą człowieka oraz jego doślonością osobowościową.

Dośloność stanu: forma życia społecznego, z istoty swojej mmej lub więcej realizująca transcendentne cele ludzkości, jak stan kapłański czy małżeński. D. s. nie jest sama z siebie wyznacznikiem dośloności osobistej jego reprezentantów.

Doświadczenie: zdolność dokonywania właściwych ocen czy działań w oparciu o dane ze swojej przeszłości.

Doświadczenie moralne: zdolność wartościowania moralnego w oparciu o dane empiryczne, zwłaszcza obserwację faktów oraz wynikających z nich skutków.

Doświadczenie religijne: przeżycie kontaktu z osobową rzeczywistością transcendentną. Jest ono wstępną formą doświadczenia mistycznego, które stanowi przeżycie pełnego zjednoczenia osobowego człowieka z „źródłem jego bytu” na płaszczyźnie poznania i miłości.

Dowcip: słowne sformułowanie sytuacji komicznej o charakterze bardziej obiektywnym i ostrym aniżeli żart.

Dowolność: cecha działania wpływającego z impulsu woli jednostkowej. Jeżeli motyw działania jest dobry, mówimy wtedy o dobrowolności czynu.

Doznanie: przeżycie działania bodźca fizjologicznego (np. w zakresie dotyku, słuchu itd.).

Drastyczność: niewłaściwa forma działania, wzbudzająca dezaprobatę społeczną, jako sprzeciwiająca się konwencjom.

Drażliwość: charakterologiczna lub patologiczna gotowość człowieka do zywego uzewnętrznienia przeżycia afektywnego, i to w postaci negatywnej (np. złość).

Dręczenie: zadawanie przykrości istocie czującej (człowiek, zwierzę) dla przeżywania poczucia wyższości.

Dromofobia: lęk przed podróżą w ogóle albo przed postugiwaniem się pewnym środkiem lokomocji.

Dromomania: chorobliwy pociąg do wędrowania bez celu o charakterze okresowym i określonej trwałości.

Dryl: wyuczony sposób zachowania się oparty o odruchy warunkowe, a nie o struktury działania osobowego. Człowiek działa tutaj na zasadzie mechanizmu.

Dualizm. doktryna o dwubiegowości struktur rzeczywistości (np. świata, stosunków moralnych czy religijnych itd.), sprzeciwiająca się monizmowi i pluralizmowi. Bieguny te określa się nazwą „duopole”; są nimi: dobro i zło, prawda i fałsz itd.

Duch: 1. indywidualnie: byt osobowy i ponadempiryczny, powiązany w działaniu z rzeczywistością materialną (człowiek) albo niezależny od niej („duchy czyste”); 2. społecznie: element rzeczywistości mający charakter ponadempiryczny, ale uchwytny w zjawiskach empirycznych przez swoje działanie.

Duch czasu: atmosfera doznaniowo-motywacyjna w wymiarze psychiczno-społecznym; zakorzeniona się w sytuacji historycznej, ale konkretnie wpływa z działań „ludzi wiodących” i ma reperkusje jakby determinujące w zachowaniu się ludzi psychicznie zależnych na skutek małej samodzielności duchowej.

Duchowość: styl życia wewnętrznego jako kompleks celów oraz środków właś-

ciwych i historycznie zaakceptowanych przez jakąś grupę dla osiągnięcia założonego przez nią ideału (np. d. franciszkańska, ignacjańska itd.).

Duchów rozróżnianie: metoda i czynność rozstrzygania, które natchnienia w życiu duchowym są dobre, czyli pochodzą od „dobrego ducha”, a które są złe, a więc trzeba je przypisać wpływowi „ducha złego”.

Dulia, cześć religijna dla świętych stworzeń, w odróżnieniu od czci samego Boga (latria) oraz specyficznej czci oddawanej NMP (hyperdulia).

Duma: psychiczne przeżywanie własnej godności w oparciu o reprezentowane przez siebie wartości, uważane za obiektywne (np. przynależność do pewnej grupy, wielkie osiągnięcie osobiste itd.). D. nie jest równoznaczna z pychą i ma charakter moralnie obojętny.

Durzenie się: młodzieńcza forma erotyzmu, w której emocjonalne przeżycia miłości łączą się z aseksualnym wartościowaniem ukochanej osoby, idącym aż do uwielbienia.

Dusza: samoorganizująca zasada czucia i reagowania u istot żywych. Pod tym względem jest równoznaczna z psychiką, a różni się od ducha, który w hierarchii bytów ziemskich znamionuje dopiero człowieka.

Duszpasterstwo: urzędowa działalność kapłana wobec wiernych w zakresie wyznaczonym przez władzę kościelną. Poza tymi granicami, np. w stosunku do przygodnie spotkanych ludzi, mówimy raczej o apostołstwie, „głoszeniu Ewangelii” itd.

Dwulicowość: usposobienie i zachowanie się faktyczne, różne od deklarowanego. Jest to nieszczerłość w działaniu.

Dyfamacja: obniżenie czyjogoś prestiżu społecznego (dobrej sławy) na skutek celowej agresji z cudzej strony.

Dyletantyzm: zajmowanie się jakąś dziedziczną aktywnością (np. naukowej, artystycznej) w sposób niezawodowy.

Dynamika: energetyczna cecha działania, a więc jego napięcie i natężenie.

Dynamika osobowości: zespół czynników energetycznych w rozwoju i działaniu osobowości ludzkiej (zwl. pochodzących z temperamentu i nawyków).

Dynamika psychiczna: zespół sił wrodzonych stanowiących treść temperamentu człowieka.

Dynamizm: 1. teoria filozoficzna sprwadająca wszystko do siły działającej, 2. siła aktywna bytu zorganizowanego, zwl. w jej postaci kinetycznej.

Dyplomacja życiowa: taktyka w praktycznym osiągnięciu własnych celów, będąca sama z siebie moralnie obojętną.

Dyrektywa: reguła właściwego działania, zależnie od celu i charakteru działania spotykamy d. etyczne, logiczne, techniczne itd.

Dyrygizm. system zarządzania społecznego, w którym inicjatywy oddolne są regulowane przez decyzje wyższego autorytetu.

Dyscyplina. 1. specyficzna gałąź pewnej nauki; 2. sposób zachowania się cechujący się posłuszeństwem jakby zautomatyzowanym wobec norm zwłaszcza heteronomicznych.

Dysforia: psychiczne obniżenie dobrego samopoczucia (por. euforia), wyładowujące się na zewnątrz aktami złego nastroju jak gniewliwość, złośliwość itd.

Dysfunkcja: zaburzenie funkcji, zwykle o charakterze przejściowym.

Dysfunkcjonalność celów: nieadekwatność stawianych celów do danego podmiotu, sytuacji itd.

Dysharmonia. brak zgodności.

Dysharmonia moralna: rozbieżność postaw moralnych u różnych osób, albo następczo u tej samej osoby.

Dyshonor: czyn jednej osoby sprzeciwiający się honorowi innej, niekoniecznie dokonany w sposób zamierzony; nie jest więc równoznaczny z obrażą.

Dyskoordynacja: brak koordynacji aktów grupowych na skutek działań rozbieżnych w łonie danej grupy.

Dyskrecja: zachowywanie tajemnic cudzych jako właściwość charakterologiczna osoby ludzkiej.

Dyskryminacja: krzywdzące trakto-

wanie pewnych członków grupy z powodu szczególnych ich właściwości, nie kompromitujących ich osobiście (np. religia, narodowość, rasa), a uważanych przez czynniki autorytatywne za niemiłe widziane w danym społeczeństwie.

Dyskusja: względnie uporządkowana wymiana zdań między różnymi osobami, mająca na celu wyjaśnienie pewnych zagadnień.

Dysmorfobia. natrętne uczucie lęku wobec rzekomych odrażających zmian organizmu albo przykrych funkcji ciała, kompromitujących chorego w otoczeniu.

Dysocjacja: 1. funkcji niższych: rozkojarzenie czynności niższego rzędu (np. biologicznych) przy częstym zachowaniu w stanie nienaruszonym funkcjonowania wyższych sfer w człowieku; 2. jaźni: rozszczepienie osobowości na dwie osoby różne od siebie („zasadniczą” i „wtórna”).

Dysocjalność: rozszczepienie życia osobistego jednostki z życiem grupy, do której ona należy; swoich norm i wartości szuka ona poza tradycjami własnej grupy

Dysolucja: proces rozpadu wyższych form organizacji na struktury i elementy bardziej pierwotne, zwykle dokonujący się w sposób gwałtowny, w przeciwieństwie do dewolucji, odbywającej się w postaci ciągłej.

Dysonans: brak harmonii o charakterze przejściowym.

Dysonans poznawczy: sprawiająca przykrość człowiekowi rozbieżność między jego przekonaniami, postawami i zachowaniem się, prowadząca do rezygnacji z jednych elementów na rzecz innych.

Dyspareunia: nerwicogenna niemożność szczytowania w odbywaniu stosunków płciowych na skutek złego dobrania się partnerów pod względem fizycznym lub psychicznym.

Dyspozycja: potencjalna gotowość do działania w sposób specyficzny, wynikająca z indywidualnej struktury psychofizycznej.

Dystans: relacja odległości między by-

tami indywidualnymi; zależnie od rodzaju relacji istnieje d. ontyczny, aksjologiczny, społeczny itd.

Dystonia. zaburzenie homeostazy psychicznej na podłożu organicznym.

Dystymia: przejściowe zaburzenie pozytywnego nastroju psychicznego, np. w postaci stanów depresyjnych.

Dysymulacja: udawanie stanu czy zachowania pozytywnego (np. zdrowia) z motywów egotycznych, niekoniecznie złych moralnie.

Dywersja: potajemna walka jednostki czy grupy przeciw organizmowi społecznym, prowadzona od wewnątrz i ugotywana w sposób ideologiczny.

Działalność: zespół działań w danej dziedzinie aktywności albo u danego sprawcy.

Działanie: zamierzony ciąg czynów elementarnych zmierzających do osiągnięcia jednego celu.

Dziecięctwo: stan dziecka pod względem psychiczno-duchowym jako określenie istoty zależnej i akceptującej tę zależność od innych osób (zwł. rodziców).

Dzieciństwo: stan niedojrzałości indywidualnej, a więc okres życia człowieka od urodzenia do „wieku przekorzy”. Okres życia człowieka przed urodzeniem nazywamy okresem płodowym, ale jest to faktycznie zaczątkowe dzieciństwo.

Dziedziczenie: przejęcie od uprzedniego pokolenia określonych dóbr (materiałnych, fizyczno-psychicznych lub duchowokulturowych) na mocy jakiegoś powiązania z nim ze strony osoby dziedziczącej.

Dziedziczność: dziedziczenie cech indywidualnych zachodzące drogą reprodukcji biologicznej. Jeżeli te cechy są ujemne, mówi się o „obciążeniu dziedzicznym”.

Dzielność: dynamika biopsychiczna regulowana przez duchowy element człowieka.

Dzielo: trwały wynik działania ludzkiego.

Dzierżawa: umowa i następujący po

niej stan przekazania innej osobie przez właściciela w pełne użytkowanie określonych dóbr materialnych na pewien czas i w zamian za ustalone świadczenia.

Dzielnosć: liczba dzieci w małżeństwie zrodzonych przez jedną matkę. W szerszym znaczeniu mówi się o dzielnosći grup społecznych.

Efektor: fizjologiczny narząd wykonawczy działania człowieka.

Efektynosć: skuteczność czynu w znaczeniu prakseologicznym, rozumiana niezależnie od wartości moralnej.

Egalitaryzm: tendencja społeczna do traktowania ludzi na równi pod każdym względem.

Ego: psychiczna warstwa dążeń świadomych w przeciwstawieniu do „id” (podświadomego) i „superego” (nadświadomego).

Egocentryzm: usposobienie typu działaniowego, skupiające jednostkę na własnych sprawach, o wartości moralnie ambiwalentnej, ale podlegającej łatwo zagrożeniom przez egoizm.

Egoizm: usposobienie typu wartościującego o charakterze antyspołecznym, pod względem moralnym wyraźnie negatywne.

Egotyzm: usposobienie typu charakterologicznego, skupione na wewnętrznej sferze życia osobistego o wartości moralnie obojętnej; e. jest równoznaczny z introwersją.

Egzaltacja: zewnętrzna przesada w reagowaniu na przeżycia wewnętrzne czy bodźce sytuacyjne.

Egzogamia: obowiązujący zwyczaj zawierania małżeństw poza własną grupą społeczną, zwłaszcza rodową.

Egzorcyzm: ustalona przez Kościół forma zaklęcia złych duchów, mająca na celu uwolnienie spod ich wpływu określonych osób albo rzeczy, zwłaszcza w związku z ich przeznaczeniem do służby Bożej.

Dzielnosć: dobrowolne powstrzymanie się od przeżyć seksualnych z motywów religijnych. Integralność fizyczna jest zewnętrznym znakiem tej „konsekracji wewnętrznej” dla miłości Boga.

Dzielnosć: zachowanie się w sposób sprzeczny z konwencjami społecznymi i na skutek tego wzbudzające zdziwienie ze strony innych osób.

E

Egzystencja: bytowanie jednostkowe w konkretnych warunkach środowiskowych.

Egzystencjalizm: kierunek filozoficzny i styl myślenia stawiający w ośrodku zainteresowań teoretycznych egzystencję człowieka.

Ekmnezja: zaburzenie pamięci, w którym wydarzenia przeszłe przeżywa się jak aktualne.

Ekologia: nauka o środowisku wewnętrznym człowieka, zarówno w wymiarze natury jak i cywilizacji (czyli środowisku sztucznie wytworzonym przez ludzi).

Ekscentryczność: indywidualny sposób zachowania się, uwarunkowany charakterologicznie i niezgodny z obiegowymi wzorcami społecznymi.

Ekshibicjonizm: patologiczna tendencja seksualna do wzbudzania przeżyć płciowych u siebie przez akty obnażania się na widoku publicznym, zwykle wobec osób płci przeciwnej, szczególnie młodocianych.

Ekshibicjonizm słowny: publiczne wypowiedzianie się słowami obrażającymi moralność danej grupy społecznej.

Eksperyment na człowieku: 1. badanie na żywym organizmie ludzkim wartości leków czy technik medycznych nie uznanych jeszcze przez medycynę; 2. badanie wytrzymałości i reagowania organizmu ludzkiego na różne bodźce zewnętrzne (np. zimno) wbrew swobodnej woli danego człowieka.

Ekspiacja: wynagrodzenie Bogu za cudze grzechy, płynące z motywu miłości nadprzyrodzonej.

Ekspresja: zewnętrzne zachowanie się człowieka (np. chód, gesty) jako wyraz przeżywanego stanu psychicznego. Zaburzenia ekspresji słownej (np. teatralność wyrażenia albo zaniemówienie) są oznakami gwałtownych przeżyć wewnętrznych.

Ekstaza: stan wysokiego napięcia euforii wewnętrznej na skutek bezpośredniego kontaktu z przedmiotem umiłowanym, łączący się z ograniczeniem działalności zmysłów oraz ekspresji ruchowej i słownej.

Ekstrawertyk: typ psychiczny o dominującym nastawieniu na kontakt z otoczeniem, a nie na własne życie wewnętrzne.

Ekumenizm: tendencja do przeżywania wspólnoty wyższego rzędu (np. jako rodziny Bożej czy rodziny człowieczej) pomimo nieusuwalnych różnic między grupami ludzkimi, uwarunkowanych historycznie i kulturowo. E. nie jest równoznaczny z irenizmem.

Ekwiprobabilizm: metoda formowania sądu sumienia w przypadkach konfliktowych, mająca na celu zrównowazenie obowiązku i wolności. Obecnie ma znaczenie tylko historyczne.

Ekwiwokacja: użycie wyrazu wieloznacznego (np. zamek) w tym samym tekście w różnym sensie, albo na skutek błędu logicznego albo dla zdezorientowania odbiorcy komunikatu.

Elita. grupa społeczna reprezentująca faktycznie albo rzekomo wyższe wartości aniżeli inni członkowie danej społeczności.

Elitaryzm: pogląd głoszący potrzebę wyodrębnienia w społeczeństwie grupy naczelnej, posiadającej specjalne uprawnień i obowiązków społecznych.

Emocja: przeżycie psychiczne związane następczo z sferą wrażliwości zmysłowej.

Emocjonalizm: pogląd akcentujący prymat sfery emocjonalności nad funkcjami duchowymi (rozum i wola) w człowieku.

Empatia: wczuwanie się w przeżycia

innej osoby drogą identyfikacji uczuciowej siebie z nią, albo rzutowanie na cudzą psychikę takich uczuć, których sam człowiek doświadczałby w danej sytuacji.

Endogamia: norma społeczna o charakterze obyczajowym nakazująca zawieranie małżeństw tylko w ramach własnej grupy rodowej.

Energetyka psychiczna: zespół energii potencjalnych właściwych dla danego temperamentu.

Energizm etyczny: tendencja do działania o maksymalnym napięciu w imię niedościgniętego ideału osobowości i wielości zamierzonych dzieł do wykonania, prowadząca do przedwczesnego wyczerpania człowieka i niedojrzałości owoców jego pracy.

Energizm teleologiczny: doktryna zasadzająca sens życia ludzkiego w możliwie największym rozwinięciu jego działania aktualnego.

Entropia: synonim chaosu jako stanu nieuporządkowania pierwotnego, a przeciwieństwo ładu jako punktu docelowego w procesie porządkowania rzeczywistości przez działalność człowieka. Przez akty ludzkie entropia maleje albo wzrasta.

Epikia: sposób roztropnego tłumaczenia dyspozycji prawnych w myśl przypuszczalnych zamiarów ich twórcy, a nie według samej ich litery, która w pewnych wypadkach, nie przewidzianych przez prawodawcę, może być szkodliwa dla dobra zbiorowego, a więc sprzeczna z celem samego prawa.

Epikryza. intelektualne podsumowanie cyklu działań, mieszczące ich ocenę i wyciągnięcie wniosków na przyszłość.

Epoche: rozropne powstrzymanie się od wydawania sądu intelektualnego w warunkach, które nie pozwalają na jego sformułowanie.

Eretyzm: nadmierna pobudliwość (nadwrażliwość) spotykana w różnych zaburzeniach psychofizycznych człowieka.

Eros: psychiczna forma miłości, różna od sfery popędu seksualnego i du-

chowych przeżyć tego rodzaju (np. przyjaźni).

Erotomania: patologiczne uczulenie na sprawy płciowe, zarówno w życiu psychicznym jednostki, jak i w kontaktach społecznych.

Erotyka: zespół osobistych przeżyć psychicznych odpowiadająca fizjologicznym bodźcom seksualnym.

Erotyzm: tendencja akcentowania sfery przeżyć płciowych, choćby tylko o charakterze psychicznym (np. w żartach).

Eschatologia: nauka teologiczna o ostatecznych przeznaczeniach człowieka i świata oraz finalnych etapach ich dziejów.

Eschatyzm: transcendentny wymiar i sens życia stworzeń, zwłaszcza rozumnych i wolnych (ludzie).

Eskapizm: uchylenie się od zaangażowania w życie bieżące, zwłaszcza społeczne, niezależnie od motywacji, jaką się tej „ucieczce” przypisuje.

Estetyka: wartość piękna jako pojmowana i realizowana w życiu codziennym.

Estetyzm: tendencja do ujmowania życia i świata z punktu wartości piękna, przy pominięciu innych wartości rzeczowych.

Etatyzm: pogląd głoszący supremację państwa nad wszystkimi dziedzinami życia obywateli.

Etelizm: doktryna uznająca prymat woli w człowieku i jej zasadnicze znaczenie w strukturze świata.

Eteromania: nawykowe oszałamianie się eterem etylowym.

Etografia: nauka opisująca obyczaje różnych grup ludzkich czy zwierzęcych jako społecznie zaakceptowane schematy działania.

Etologia: nauka badająca w sposób systematyczny treść i formy życia obyczajowego grup specyficznych.

Etos: styl życia grupy społecznej jako system obyczajów wyznaczających nie-deterministycznie postępowanie jednostek.

Etotyp względnie stały sposób zachowania się moralnego, traktowanego jako zjawisko społeczne.

Etyka: nauka o normach moralnych jako teoria powinności człowieka.

Etyka niezależna: nauka o normach moralności abstrahująca od religijnych uwarunkowań i perspektyw życia ludzkiego.

Etyka teologiczna: nauka o normach moralności, wyprowadzonych głównie z transcendentnej relacji człowieka do Boga jako podstawowego źródła i ostatecznego celu jego egzystencji.

Etykieta: konwencjonalny sposób zachowania się człowieka w towarzystwie innych ludzi, będąca oznaką posiadanej kultury życia zbiorowego.

Etykoteologia: nauka o Bogu wyprowadzona z postulatów etyki człowieka (Kant).

Eudajmonizm: doktryna etyczna stawiająca szczęście jako ostateczny sens życia ludzkiego i najwyższy cel działania człowieka.

Eufemizm: wypowiedź o formie łagodzącej treść oznaczaną, użyta w ten sposób ze względów społecznych albo magicznych.

Euforia wzmożone dobre samopoczucie jako normalne zjawisko przejściowe albo fenomen typu patologicznego.

Eufunkcjonalność: odpowiedniość celów do danego podmiotu, określonej sytuacji itd.

Eugenika: teoria i zespół praktyk opartych na znajomości mechanizmów dziedziczności biologicznej a mających na celu ulepszenie rasy ludzkiej.

Euhemeryzm: doktryna i postawa traktująca świat boski (sacrum) jako projekcję świata ludzkiego (profanum) dokonaną w trybie historycznym.

Eunomia: porządek społeczny oparty na praworządności.

Eupraksja: właściwy porządek działania wywodzący się z przestrzegania jego reguł.

Eutanazja: bezbolesne zadanie komuś śmierci na jego żądanie i z motywu współczucia dla niego.

Ewolucja. stopniowy rozwój zjawisko-
wy od form wyjściowych bardziej ogólnych
ku formom coraz bardziej wyspecjalizowanym
w danym typie. Stąd e. może w aspekcie
wartościowania zmierzać tak w kierunku
pozytywnym, jak i negatywnym.

Ewolucjonizm moralny: przekonanie,
że ludzkość jako całość stale zmierza
do niższych form moralności do wyższych.

Ezoteryzm: tendencja do nieujawniania
swojej doktryny osobom spoza własnego
kręgu społecznego.

F

Fachowość: sprawność prakseologiczna
w dziedzinie pracy uprawianej zawodowo.

Facylitacja: wpływ jednego procesu
na inny proces w znaczeniu ułatwienia
jego pojawienia się.

Fakt stan rzeczy (f. statyczny) albo
zdarzenie (f. kinetyczny).

Fakt moralny: zachowanie się człowieka
albo wytworzony przez nie stan rzeczy,
podlegające wartościowaniu w układzie
finalistycznym człowieka.

Fakt prawny: fakt, z którym prawodawstwo
wiąże skutki prawne i który powoduje
zaistnienie albo modyfikację (zmianę
lub wygaśnięcie) stosunku prawnego. F p.
jest albo zdarzenie, niezależne od zachowania
się człowieka albo zachowanie się człowieka,
zgodne czy niezgodne z istniejącą normą
prawną.

Falsyfikat: przedmiot podrobiony celowo
i podawany jako prawdziwy w danym
rodzaju.

Falsz: niezgodność z prawdą podawana
świadomie; ponieważ chodzi tu o wartości
teoretyczne, f. nie jest równoznaczny
z kłamstwem, które jest naruszeniem
wartości moralnej.

Falszerstwo: czynność nieprawego
podrobienia (czyli wytworzenia w całości)
albo przerobienia (czyli zmiany częściowej)
jakiegoś przedmiotu wartościowego.

Falszywość: cecha zachowania albo
postawa człowieka nie respektującego
prawdy dla motywów egocentrycznych,
albo z racji skłonności charakterologicznych.

Familiarność: styl zachowania się na
sposób rodzinny, a więc bez sztucznych
konwenansów.

Fanatyzm: afektywne przywiązanie do
jakiejś idei, wyłączające kontrolę ze
strony rozumu i powodujące społecznie
znaczące niezrozumienie oraz namiętne
zwalczanie innych stanowisk.

Fantasta: człowiek nie liczący się w
swoich planach teoretycznych z rzeczywistością
empiryczną.

Farmakomania: nawykowe nadużywanie
lekarstw, które spowodowało pojawienie
się zależności psychofizycznej od ich
przyjmowania.

Faryzeizm: postawa religijna poczucia
sprawiedliwości na zasadzie wypełnienia
obowiązków płynących z prawa; wywodzi
się z rozumienia moralności jako rodzaju
kontraktu z Bogiem, którego wymagania
można spełnić bez reszty i oczekiwać na
odpowiedni ekwiwalent ze strony
drugiego kontrahenta. Jako poczucie
doskonałości osobistej o charakterze
statycznym, f. jest sprzeczny z istotowym
teotropizmem człowieka.

Faryzeuszostwo: obłuda w postępowaniu,
zwłaszcza w dziedzinie religijności.

Fasadowość: tendencja do zewnętrznego
tworzenia form pozornych dla przesłonięcia
istotnych braków treści wartościowej.

Fatalizm. doktryna lub przekonanie o
nieuniknioności ustalonego z góry losu
i bezcelowości wszelkich przeciwnych
mu działań ludzkich.

Fatum: nieodwracalny los człowieka,
zwłaszcza negatywny, wyznaczony przez
siły transcendentne.

Faworyzowanie: wyróżnianie jakiegoś
człowieka w sposób nieuzasadniony
obiektywnie, jedynie z motywów osobistych,
i to ze szkodą dla innych osób.

Fellatio: zбочzona praktyka seksualna polegająca na używaniu ust dla wzbudzenia przeżyć płciowych.

Feminizacja: zdobywanie przez mężczyzn cech kobiecych na skutek wpływu środowiska kobiecego.

Feminizm: tendencja akcentowania prymatu wartości kobiecych nad męskimi.

Fenomen: zjawisko wyróżnione przez uwagę człowieka w środowisku, zwłaszcza zewnętrznym.

Fenomenologia moralności: nauka etologiczna o zjawiskach moralnych ujmowanych w ich uwarunkowaniach, treści i kontekście kulturowym.

Fenotyp: zespół cech indywidualnych stanowiący wynik rozwojowej interakcji czynników dziedzicznych (por. genotyp) i środowiskowych.

Fetopatia: uszkodzenie organizmu rozwijającego się dziecka przed urodzeniem w okresie od 16 do 40 tygodnia życia płodowego.

Fetysz: przedmiot czasowo lub stale mający w sobie mieścić siłę magiczną, pozytywną w działaniu dla jego posiadacza.

Fetysyzm. 1. kult fetyszów jako prymitywna forma religijności; 2. zбочzenie płciowe wiążące przeżycia seksualne nie z samą osobą pożądaną ale z przedmiotami, które z nią są specyficznie związane i w jakiś sposób płciowo ją uobecniają (np. pończochy, trzewiki itd.) Takie przedmioty nazywa się również fetyszami.

Fideizm: doktryna i postawa podkreślająca wiarę jako źródło poznania ludzkiego w ujęciu nie podlegającym żadnej weryfikacji i dewaluuująca z tego względu wysiłki rozumu ludzkiego.

Fikcja: twór świadomie pomyślany jako nierealny ale potrzebny z jakiegoś względu (np. f. intelektualna, prawna).

Fiksacja: utrwalenie się pewnego sposobu zachowania właściwego dla uprzedniego etapu rozwoju psychicznego, mimo że w nowych warunkach jest on już nieadekwatny.

Filantropia: działalność charytatywna wobec innych ludzi pochodząca z motywu szlachetności naturalnej i poczucia wspólnego człowieczeństwa.

Filiterstwo: stan ograniczoności człowieka wobec potrzeb wyższych wiążący się z postawą płytkiego hedonizmu. Osoba holdująca takiemu stylowi życia nosi nazwę „filister”.

Filogenezja: pochodzenie i historyczny rozwój gatunku istot żyjących, zwłaszcza w ich liniach rodowych.

Filogynia: skłonność niektórych mężczyzn do preferowania kobiet bardziej niż tego wymaga obyczaj kulturowy.

Finalizm: nastawienie na osiągnięcie jakiegoś celu właściwe danej naturze bytu.

Finezja: delikatność formy.

Fircykowość: teatralny brak powagi w zachowaniu się u człowieka dorosłego fizycznie, ale niedojrzałego psychicznie.

Flegmatyczność: cecha usposobienia uwarunkowana swoistym typem systemu nerwowego, a wyrażająca się powolnym reagowaniem na bodźce przy ogólnej pozytywnej homeostazie psychicznej.

Flirt: postać miłości płciowej traktowanej zabawowo i cechującej się zaakcentowaniem zewnętrznych form kontaktu społecznego.

Fobia: przeżycia natrętne łączące się z określonymi sytuacjami czy przedmiotami, a wyzwalające przykre stany emocjonalne (np. wstrętu, lęku itd.).

Fobofobia: natrętna obawa przed pojawieniem się lęku.

Formacja: syntetyczny skutek działań psychagogicznych, zinternalizowanych przez poddaną im osobę, a czerpanych z jakiegoś ogólniejszego ideału życia.

Formalizm: przeakcentowanie formy na niekorzyść treści.

Formalizm religijny: postawa skupiająca uwagę człowieka na spełnianiu zewnętrznych aktów kultu oraz ich mnożeniu czy intensyfikacji przy równoczesnym zaniedbanu odpowiadającego im życia wewnętrznego.

Frigiditas oziębłość seksualna u kobiet.

Frustracja: czynność i stan udaremnienia dążeń, będących formą zaspokojenia jakiejś potrzeby, powodujące przykre przeżycie emocjonalne zawodu i rozdrażnienia.

Fuga: podróżowanie uwarunkowane zaburzeniem psychicznym, zewnętrznie zgodne z rozumnym zachowaniem się w takich sytuacjach, ale nie pamiętane następnie przez danego człowieka.

Funkcja: działanie wpływające z jakiejś struktury i dla niej właściwe.

Funkcja psychiczna: typ działalności o charakterze psychicznym, znany dawniej pod nazwą „władza psychiczna” (np. pamięć, wyobraźnia).

Funkcja rzeczywistości: funkcja osobowościowa syntetyzująca wszystkie funkcje biopsychiczne w ustalaniu relacji dy-

namicznych do rzeczywistości środowiskowej danego człowieka.

Funkcjonariusz: człowiek działający zawodowo w aspekcie prakseologicznym, bez wartościowania etycznego.

Furia: gniew o dużym natężeniu i charakterze irracjonalnym, objawiający się na zewnątrz zachowaniem niekontrolowanym.

Fuszerka: 1. praca niedbale wykonana, mająca charakter obowiązkowy jako płatna przez pracodawcę; 2. praca osobista, często dla celów zarobkowych, wykonana w godzinach pracy obowiązkowej, zwykle z materiałów i narzędziami zakładu pracy.

Futurologia: nauka o formach rzeczywistości przyszłej, tworzona w oparciu o analizę teraźniejszości i przeszłości, zwykle celem należytego jej kształtowania.

G

Gadatliwość: cecha zachowania się człowieka wyrażająca się w wielomówstwie bez potrzeby.

Gadulstwo czynność mówienia bez potrzeby, często w sposób natrętny.

Gafa, niedobrowolne uchybienie konwencji towarzyskim.

Galanteria, wykwintne zachowanie się towarzyskie, zwłaszcza mężczyźni wobec kobiet, w formach kulturowo zdezaktualizowanych, a więc staromodnych.

Gang: grupa nieformalna o strukturze pseudoformalnej i celach społecznych, łatwo przechodzących w przestępcze.

Gangsterstwo: zorganizowana działalność przestępcza w grupie, mająca cele ekonomiczne (zysk), przy stosowaniu broni, zagrożeniu śmiercią itd.

Gburowatość: brak kultury zachowania się o formach aktywnych i uwarunkowaniu charakterologicznym.

Gderliwość: skłonność do wypowiedzi o treści urazowej i formach zahamowanych, jakby bezosobowych. Czynność tego rodzaju nazywa się gderaniem.

Gen: cząstka białkowa znajdująca się

w chromosomie i stanowiąca jednostkowy przekaźnik cechy dziedzicznej.

Generalizacja: uogólnienie bodźca albo reakcji, występujące w sferze somatycznej i psychicznej.

Genetyka: nauka o przekazywaniu i realizacji informacji genetycznej, czyli dotyczącej dziedziczności cech.

Genotyp zespół cech dziedzicznych za pośrednictwem informacji zawartych w genach.

Geomancja: wróżenie z grudki ziemi.

Geopsychologia: nauka o związkach między zjawiskami przyrodniczymi (np. klimatem, stanem pogody, wilgotnością powietrza itd.) a zjawiskami życia psychicznego.

Geriatrya, medycyna wieku starczego.

Gerontofilia: zboczony pociąg seksualny kierujący się ku osobom starym.

Gerontokracja, władza społeczna przyznawana ludziom z tytułu ich starości.

Gerontologia: nauka o zjawiskach wieku starczego.

Gest: przejaw motoryki organizmu wyrażający przeżycie wewnętrzne w postaci ustalonej przez obyczaj kulturowy.

Getto: 1. w znaczeniu społecznym: zwarta grupa osób wyodrębniona ze środowiska ludzkiego na skutek różnic, głównie ideowych (np. religijnych, narodowych itd.); 2. w znaczeniu lokalnym. wyznaczone prawnie miejsce pobytu takiej grupy.

Giromancja: postać wróżenia przy pomocy chodzenia w koło.

Gloryfikacja: przesadne oddawanie czci człowiekowi na sposób jakby właściwy istotom wyższym.

Głupota: brak mądrości.

Głuptactwo: stan niedorozwoju umysłowego, cechujący się niezdolnością człowieka do opanowania powszechnych umiejętności ludzi kulturalnych (np. pisanie i czytanie). G. jest zwane także imbecylijzmem.

Głuptactwo moralne: patologiczna niezdolność do rozróżniania dobra i zła moralnego.

Gniew: afekt zwalczania przeszkody w zaspokajaniu potrzeby, prowadzący zwykle do działań agresywnych.

Gnuśność: chroniczny brak aktywności, gdy ona jest potrzebna, zazwyczaj uwarunkowany charakterologicznie.

Godność: reprezentowanie wartości jako cecha podmiotowa.

Goniwa myśli (wyobrażeń): nadmierne tempo procesów psychicznych oraz ich wyrazów, powodowane wpływem czynników chorobliwych albo ekscytujących (np. alkohol, silne emocje).

Gorliwość: uwarunkowana motywacyjnie dynamiczność działania w określonej dziedzinie życia (np. g. religijna).

Gorszycielstwo: świadome propagowanie zła moralnego (gorszenie), zwykle między ludźmi jednostkowymi.

Gościnność: skłonność do przyjmowania innych ludzi w swoim domu.

Gospodarność: umiejętność rozumnego dysponowania posiadanymi środkami materialnymi.

Gotowość: stan doraźnej skłonności do działania w określonym kierunku.

Gra zabawa przynajmniej dwóch

osób kierowana ustalonymi przepisami, zwykle przyjętymi społecznie.

Gra miłosa: zespół aktów psychofizycznych towarzyszących stosunkowi płciowemu jako jego forma przygotowawcza i następcza.

Grabież: rabunek na dużą skalę, dokonany przez większą ilość osób.

Gracja. wdzięk w zachowaniu się.

Gracydomania: uporczywe staranie się o „zachowanie linii” i przesadna obawa utycia, występująca głównie u kobiet.

Gradacja społeczna: ustąpienie statusu ról i znaczenia w większej grupie.

Gradient stosunek zmiennej zależnej do przemian zmiennej niezależnej (np. drogi do celu).

Grafomania. skłonność do produkowania małowartościowych utworów literackich.

Gregaryzm skłonność i metoda traktowania ludzi na sposób nieosobowy, jako „tłum”.

Groszorbstwo: zdobywanie majątku w sposób małostkowy.

Grożba. zapowiedź naruszenia pewnego dobra, zwykle celem uzyskania jakiejś korzyści.

Grubiaństwo: niekulturalny sposób zachowania się w wypadkach przewagi społecznej nad inną osobą.

Gruboskórność: brak kultury wewnętrznej na skutek defektu wychowania.

Gruntowność: cecha działania obejmującego cały swój przedmiot, i to w sposób dokładny.

Grupa. pewna ilość osób wyodrębniona ze środowiska społecznego na podstawie jakiegoś kryterium.

Grymas 1. indywidualne roszczenie nieuzasadnione w rzeczach małej wagi; 2. mimiczny gest niezadowolnienia.

Grzech. religijne naruszenie powinności moralnej.

Grzech powszedni: zaburzenie teotropizmu człowieka.

Grzech śmiertelny: frustracja teotropizmu człowieka (lub w szerszym znaczeniu. stworzenia).

Grzechy główne: złe tendencje zwią-

zane z naturą ludzką, skłaniające człowieka do popełniania grzechów specyficznych.

Grzeczność: cecha charakterologiczna wykształcona kulturalnie a odnosząca się do właściwego współzycia społecznego.

Grzesznik: człowiek będący w „kondycji” grzeszności; wyrażenie to niekiedy jest równoznaczne z określeniem „człowiek aktualnie grzeszący”.

Grzeszność: aktualny albo habitualny stan zakłócenia łączności człowieka z Bogiem, mającej charakter dążeńowy.

Gurmand: człowiek cechujący się przesadą ilościową w przyjmowaniu pokarmów.

Gusta. zabobonne praktyki kultowe,

zwykle o pochodzeniu przedchrześcijańskim.

Gust: 1. predylekcja osobista; 2. zdolność do trafnych ocen estetycznych.

Gwałt: 1. akt przemocy wobec osoby broniącej się; 2. wymuszenie stosunku płciowego z naruszeniem godności osoby ludzkiej.

Gwałtowność: cecha dynamiki osoby lub aktu, przekraczającej formy normalnego działania w danym środowisku kulturowym.

Gwałtu niestosowanie: doktryna i praktyka rozwiązywania wszystkich konfliktów na drodze ugodowej, bez używania przemocy nawet w obronie słusznych spraw.

H

Habituacja. stopniowe uniewrażliwienie się na stymulację pewnymi bodźcami na skutek przyzwyczajenia do nich.

Halucynacja: złudzenia spostrzeżeniowe (widzenie, słyszenie itd.) na skutek działania czynników somatycznych i przeziściowych o charakterze psychicznym (np. pragnienie, zatrucie, wyczerpanie, hipnoza itd.).

Halucynacja (sen) hipnagogiczna: omam wzrokowy lub słuchowy następujący przy zasypianiu nawet bez powodów chorobowych, po przebudzeniu pojawiają się halucynacje hipnopompiczne.

Halucynoza: skłonność do częstych i długotrwałych omamów wywołana czynnikami chorobotwórczymi (np. zatrucie alkoholem).

Hamartologia: nauka o złu moralnym, zwłaszcza o grzechach.

Hamowanie: tłumienie aktywności, a więc naruszenie siły reakcji odpowiadającej zwykle na specyficzny bodziec.

Hańba: społeczna utrata prestżu moralnego.

Harmonia. wzajemna odpowiedniość części w pewnej całości.

Harpagon. człowiek cechujący się chciwością o charakterze bezwzględny a nawet agresywnym.

Haszyszyzm: narkomania haszyszem, przez palenie w papierosach albo fajce oczyszczonej żywicy z kwiatów indyjskich albo amerykańskich (głównie meksykańskich lub brazylijskich), wywołująca kolorowe omamy przechodzące od uniesień jakby mistycznych do stanów panicznego strachu, zwłaszcza lęku przed śmiercią.

Hazard: gra losowa o duże stawki pieniężne.

Heautognozja: poznawanie samego siebie drogą introspekcji.

Heboidia: psychopatia przejawiająca się infantyлизmem psychicznym, skłonnością do rozrzutności i wesółkowatości.

Hedonizm: doktryna etyczna i postawa życiowa upatrujące cel życia ludzkiego w zazywaniu przyjemności, zwłaszcza niższego rzędu, i unikaniu za wszelką cenę przykrości.

Hegemonia. wyższość społeczna z tytułu przewagi siły

Heliolatria: religijna cześć słońca.

Henizm. doktryna uznająca, że wszystkie byty są formami zjawiskowymi jednej substancji o charakterze boskim.

Hermafrodytyzm (obojnactwo) anomalna bioseksualna polegająca na tym,

ze jeden osobnik ma równocześnie cechy płciowe męskie i żeńskie.

Hermafrodytyzm psychiczny: ambiwalencja popędu seksualnego; może on się realizować w sposób homoseksualny albo heteroseksualny.

Heroinizm (heroinomania): patologiczna zależność od przyjmowania heroiny, narkotyku działającego anestetycznie i euforyzująco w sposób bardzo silny, aplikowanego w postaci tabaczkii.

Heroizm: cecha zachowania się człowieka znacznie przekraczającego dynamikę altruistyczną powszechnie normy społeczne, i zwykle nie wykazującego względu na osobiste normy poszukiwania dobra i szczęścia.

Heterodoksja (herezja): doktryna różniąca się z nauczaniem autentycznym, zwłaszcza w dziedzinie wiary i teologii.

Heterogenia (heterogeniczność) **celów:** zjawisko rodzenia się nowych celów przy osiąganiu poprzednio założonych, na skutek zmiany optyki działania.

Heteronomia (heteronomiczność) przeciwne autonomii podleganie normom stanowionym przez inną osobę.

Heteropraksja działanie odbiegające od wzorców uznanych za właściwe przez czynniki autorytatywne.

Heteroseksualizm: skierowanie instyktu seksualnego na kontakt z osobą drugiej płci, przeciwne orientacji homoseksualnej.

Heterosoteryzm. doktryna i przekonanie, że człowiek jest zbawiany przez kogo innego, a nie przez siebie, jak utrzymuje autosoteryzm.

Heurystyka: sposób znajdowania problemów oraz szukania ich rozwiązań.

Hierarchia: urzędowy porządek uprawnień i obowiązków w społeczności (cywilnej lub kościelnej) oraz osób fizycznych, którym są one zlecone.

Hierarchia celów: aksjologiczny układ celów dążenia, zależny od ich znaczenia życiowego (h. c. obiektywna) albo od arbitralnego ich uszeregowania przez człowieka (h. c. subiektywna).

Hierokracja: władza społeczna oparta o autorytet sakralny.

Hieromancja: wróżenie z wnętrzości zwierząt zabitych na ofiarę bóstwom, zwane także hieroskopią.

Higiena zespół zabiegów o właściwe prowadzenie życia somatycznego.

Higiena psychiczna: doktryna i technika dbałości o zdrowie psychiczne jednostki i społeczeństwa.

Hiperdulia: forma wyjątkowej czci dla NMP, Matki Bożej.

Hiperestezja: nadwrażliwość somatyczno-psychiczna.

Hiperkrytycyzm: przerost tendencji do ujemnego oceniania osób i rzeczy.

Hiperseksualizm: nadmierne natężenie popędu seksualnego i odpowiadająca mu wybujała aktywność płciowa, jako zjawisko indywidualne, a wtórnie również społeczne.

Hiperstenia: uwarunkowane konstytucjonalnie albo patologicznie wzmożenie napięcia afektywnego, powodujące ożywienie aktywności zewnętrznej.

Hipertrofia. przerost części organizmu w stosunku do całości.

Hipertymia. nadmierna emocjonalność, zwłaszcza typu euforycznego, utrudniająca czasem przystosowanie do środowiska ludzkiego.

Hipnoza: sztuczny sens wywołany drogą sugestii („trans”), w którym osoba uśpiona może wykonywać zlecenia hipnotyzera.

Hipochondria: przewrażliwienie na tle chorób osobistych.

Hipokryzja: pozytywne postępowanie zewnętrzne wobec osób, przy zdecydowanie negatywnym nastawieniu wewnętrznym w stosunku do nich.

Hipomania. stan ożywionej aktywności o podłożu emocjonalnym, będąca jeszcze w granicach normalności psychicznej, ale powodująca już konflikty człowieka z otoczeniem.

Hipostenia: uwarunkowane charakterologicznie albo patologicznie obniżenie napięcia afektywności i aktywności człowieka.

Histeria: rodzaj nerwicy cechującej się dużą przemiennością emocji i zachowań zewnętrznych.

Historia: 1. dzieje czyli zdarzenia elementarne i procesy w ich powiązaniu organicznym. 2. systematyczna refleksja ludzka nad dziejami, ujęta w postaci intersubiektywną i względnie trwałą.

Historia moralności: dzieje moralności oraz ich teoretyczne opracowanie w dwóch działach. historia doktryn moralnych i historia zjawisk moralnych.

Historia przypadku (case history): monografia biograficzna sporządzona dla celów naukowych.

Hochsztaplerstwo: oszustwo dotyczące statusu społecznego jakiejś osoby, który w rzeczywistości jest znacznie niższy od reprezentowanego.

Hojność: skłonność do nieodpłatnego udzielania drugim posiadanych przez siebie dóbr.

Homeostat: układ regulujący na zasadzie sprzężenia zwrotnego dynamiczną stałość funkcji lub procesu w organizmie.

Homeostaza: optymalny i względnie niezmienny poziom funkcjonowania organizmu oraz jego równowaga środowiska wewnętrznego, regulowane samoczynnie przez specyficzne mechanizmy witalne. Dotyczy to h. somatycznej, ale w swoistym znaczeniu mówimy również o h. psychicznej.

Homilopatia: zaburzenie psychiczne będące reakcją na niewłaściwą percepcję zmysłową zjawisk środowiskowych (np. nie słyszenie, niemożność porozumienia się itd.).

Homo oeconomicus — biologicus — aestheticus — theoreticus — technicus — politicus — socialis — ethicus — religiosus: określenia typologiczne różnych usposobień aksjologicznych, wyznaczanych przez preferowane wartości i sta-

nowiących o wytworzeniu się w toku praktyki specyficznych stylów życia aktywnego.

Homoseksualizm: tendencja instynktu seksualnego ku kontaktowi z osobami tej samej płci.

Honor: szacunek dla samego siebie ujmowany w kontekście społecznym. Wyrażenie „honory” oznacza społeczne wyrazy czci dla godności jakiejś osoby albo jej zasług.

Hormizm: doktryna ujmująca zachowanie w sposób celowościowy, wyznaczany przez sferę instynków (np. u człowieka).

Hormon: substancja pochodząca z gruczołów wydzielania wewnętrznego, wywierająca wielki wpływ na rozwój i normalne funkcjonowanie organizmu.

Hulaszczość: skłonność do swobodnego trybu życia o charakterze rozrywkowym i wymagającego wielkich wydatków.

Humanitarność: cecha zachowania się człowieka, którego znamionuje szlachetne (z motywów naturalnych) traktowanie ludzi, zwłaszcza cierpiących i będących w potrzebie.

Humanitaryzm: tendencja społeczna do szlachetnego traktowania ludzi poszkodowanych przez los.

Humanizm: tendencja ludzka i wyrażający ją prąd kulturowy, akcentujące wartości człowieczeństwa jako takiego.

Humanum: czynnik człowieczeństwa intersubiektywnego, zwłaszcza w zestawieniu z czynnikiem „infrahumanum” oraz „suprahumanum”, a więc dynamicznym elementem pod-ludzkim i nad-ludzkim.

Humor: przeżywanie pozytywne śmieszności jako cecha charakterologiczna albo tendencja środowiskowa.

I

Id: sfera dążeń instynktowo-popędowych w ujęciu psychologów głębi.

Idea: treść poznawcza dająca zwykle orientację działaniu.

Idealizm: postawa życiowa albo dok-

tryna filozoficzna, dająca pierwszeństwo aksjologiczne idei na rzecz działania.

Ideał: myślowa albo ukonkretniona struktura wartości stanowiąca cel dążeń życiowych, zwłaszcza będąca wzorem dla rozwijającej się osobowości.

Idee (myśli) autochtoniczne: treści intelektualne pojawiające się samorzutnie, bez udziału bodźców zewnętrznych.

Identyczność: relacja zgodności albo wszystkich, albo niektórych cech przynajmniej dwóch przedmiotów rozważanych.

Identyfikacja: 1. proces przyswajania sobie przez dziecko przyszłej roli społecznej przez naśladowanie osób ważnych dla niego (zwłaszcza jednego z rodziców, zwykle tej samej płci); 2. zjawisko afiliacji osoby do innych osób o tym samym systemie wartości, albo z ich grupą; 3. mechanizm obronny psychiki, polegający na podnoszeniu własnej wartości przez utożsamianie się z osobą podziwianą czy naśladowaną.

Ideologia: zespół idei stanowiący treść świadomości grupy społecznej i będący teoretyczną podstawą jej działania.

Ideomotoryczne wyobrażenia. obrazy przeżyciowe wywołujące ruchy zewnętrzne drogą automatyzmu psychicznego.

Ideowość: cecha człowieka kierujące się w działaniu motywami nieegocentrycznymi (jak zysk, sława itd.).

Idiosynkrazja: silny wstręt do określonych przedmiotów, osób, sytuacji itd. na podstawie uprzednich przykrych doświadczeń, czasem nawet już zapomnianych, ale działających odstręcająco z podświadomości.

Idiotyzm: niedorozwój umysłowy w najcięższej postaci, nie pozwalający na samorzną aktywność człowieka nawet w zakresie najkonieczniejszych potrzeb naturalnych i kulturalnych.

Ignorancja: nieznanostwo tego, co powinno się wiedzieć; i. nie jest równoznaczna z nieświadomością i brakiem wiedzy nie obowiązującej człowieka.

Ikonałatria: nadmierny kult religijny wizerunków (obrazów, rzeźb), stanowiący odmianę bałwochwalstwa.

Iluminacja: stadium myślenia twórczego, w którym po dłuższym okresie przygotowania i inkubacji idei pojawia się nagle rozwiązanie problemu.

Iluminizm: tendencja do osiągania nadprzyrodzonych oświeceń w stanach ekstazy.

Iluzja: złudzenie poznawcze zmysłowe albo umysłowe, zwłaszcza w warunkach trudnych (np. choroba, ciemność).

Imbecylizm: wrodzony albo wynikający z wczesnych wad organicznych stopień niedorozwoju umysłowego o średnim natężeniu: mniejszy niż idiotyzm, większy niż debilizm; pozwala na fizjologiczne utrzymanie się przy życiu i wykonywanie prostych robót pod czymś kierunkiem.

Immanencja. skierowanie do wewnątrz własnego bytu i nieprzekraczanie granic pewnej rzeczywistości.

Immanentyzm: tendencja i doktryna akcentujące immanencję świata stworzonego.

Immoralizm: postawa i doktryna głoszące brak obowiązujących norm moralności.

Immoralność: cecha człowieka i jego sposób postępowania, znamionujące się wyobcowaniem od wszelkich norm moralności.

Immunitet psychiczny: stan i tendencja zgodności wewnętrznej z akceptowanymi treściami ideowymi oraz znaczna odporność na treści im przeciwnie.

Imperatyw: nakaz moralny, zwłaszcza obowiązujący wszystkich bezwarunkowo (i. kategorię).

Imperatywność norm moralności: cecha obowiązowania reguł postępowania wynikających z obiektywnego układu relacji życia ludzkiego.

Impertynencja: jawne i zuchwałe nieprzestrzeganie form życia społecznego.

Imponowanie: stan i tendencja do niewymuszonego narzucania się albo przyjmowania wyższości aksjologicznej między jedną osobą a drugą.

Impotencja. niezdolność mężczyzny do odbywania stosunków płciowych.

Impuls: podnieta do działania.

Impuls dowolny (w terminologii scholastycznej voluntarium): autodeterminacja człowieka do określonego działania pod wpływem motywów rozumnych.

Impulsywne czynności: spontaniczne akty zachowania się człowieka, nie akceptowane przez instancje jego duchowości, zwłaszcza mające charakter patologiczny.

Impulsywność: skłonność do czynów nieprzemysłanych pod wpływem bodźców aktualnych typu emocjonalno-wrażliwego.

Indeterminizm etyczny: różny od auto-determinizmu pogląd, że postępowanie człowieka nie jest wyznaczone żadnymi motywami: rozumnymi, ale stanowi wynik arbitralnej decyzji „wolnej woli”, która w tym wypadku staje się samowolą etycznie bezwartościową.

Indoktrynacja: propagowanie tez światopoglądowych metodami socjotechnicznymi, a nie personalistycznymi.

Indolencja: tępota wykazywana w czynnościach społecznych.

Indukcja: 1. typ myślenia badawczego o charakterze wstępującym: od zjawisk empirycznych do ogólnych tez naukowych; 2. wzmocnienie reakcji psychicznej: dodatnie (większe pobudzenie pod wpływem uprzedniego hamowania) albo ujemne (większe hamowanie pod wpływem uprzedniego pobudzenia).

Indyferentność czynu: brak przedmiotowej wartości moralnej danego czynu, czyli cecha „moralnej obojętności” czynu.

Indyferentyzm: postawa i pogląd deklarujące programowe uchylanie się od wartościowania.

Indywidualizm: postawa i doktryna stawiająca jednostkę ludzką ponad społeczeństwo.

Indywidualność: zespół cech jednostkowych człowieka, mający charakter niepowtarzalności. Wyrażenie „silna i.” wypukła dynamikę tego zespołu.

Indywiduum: osobnik czyli ożywiony byt jednostkowy.

Inercja: brak aktywności, gdy ona jest obowiązkiem.

Infamia: zniesławienie o charakterze społeczno-autorytatywnym.

Infantylnizm: niedorozwój osobowościowy w stosunku do normy danego okresu

życia, albo regresja na poprzedni etap ewolucji.

Infantylność psychiczna: względna świeżość funkcjonowania sfery psychicznej przy normalnym rozwoju somatycznym i duchowym, będąca wyrazem dynamiki życiowej i warunkiem twórczości.

Infekcja psychiczna: treściowo irracjonalny i społecznie szkodliwy wpływ pewnych idei czy postaw na większe zbiorowości ludzkie drogą oddziaływania na podświadomość.

Infirmacja: negatywne sprawdzanie tezy naukowej, a więc przez próbę jej zachwiania.

Inflacja: wzrost ilości pieniądza będących w obiegu, co powoduje zwyżkę cen na skutek przewagi popytu nad podażą towarów.

Informacja: wskaźnik treści sytuacyjnej, mający zmniejszyć niepewność poznawczą.

Infrastruktura: struktura rzędu bardziej elementarnego stanowiąca element konstytutywny struktury wyższej.

Ingerencja: interwencja o charakterze autorytatywnym.

Inherentna wartość: wartość właściwa dla przedmiotu, nie przypisana mu tylko przez podmiot, będąca zatem wartością autonomiczną.

Inicjacja: wprowadzenie w życie grupy społecznej na prawach pełnego członkostwa.

Inicjatywa: samorzutne podejmowanie przez jednostkę działań o charakterze społecznym, wywierające drogą przykładu dynamizujący wpływ na innych ludzi.

Inkoherencja: zaburzenie logicznej struktury myślenia i wypowiedzi.

Inkorporacja: fakt i proces włączania się człowieka w Mistyczny Organizm Chrystusa, szczególnie poprzez Eucharystię.

Inkryminacja: pomawianie o znaczne zło, szkodliwe w wymiarach społecznych.

Inkubacja: wczesny etap twórczego

myślenia, przygotowujący pojawienie się rozwiązania problemu.

Inkwizycja: urzędowe badanie w sprawie przekonań poszczególnych osób, grożące sankcjami za stanowiska nieortodoksyjne.

Innowacja: włączenie nowego elementu do poprzedniego układu (technicznego, społecznego itd.).

Innowierczość: reprezentowanie przekonań religijnych innych aniżeli powszechnie przyjęte w danej grupie, albo wyznawane przez danego obserwatora.

Inseminacja sztuczna: zabieg medyczny przekazania do organów rodnych kobiety spermy męskiej, nieraz pobieranej od obcego dawcy i przechowywanej czasowo w specjalnym „banku”.

Instancja: hierarchiczny organ życia społecznego w określonym sektorze funkcji.

Instrument: narzędzie o charakterze technicznym, a nie czysto naturalnym (np. kamień).

Instrumentalizacja: stosowanie coraz doskonalszych instrumentów w pracy, na którym m. in. polega postęp techniczny.

Instynkt: specyficzny dla danego gatunku i niewyuczony schemat działania celowego, mającego znaczenie biologiczne.

Instytucja: struktura personalna z zapleczem rzeczowym, mająca do spełnienia cele społeczne, zwykle autoryzowana przez władze danego społeczeństwa.

Instytucjonalizacja: obejmowanie coraz dalszych dziedzin życia dotąd prywatnego przez kompetencje instytucji.

Instytucjonalizm: tendencja do kładzenia głównego nacisku w życiu społeczeństwa na działalność instytucji.

Instytucjonalność: strukturalna cecha instytucji znamionująca jakąś grupę formalną w społeczeństwie.

Integracja: scalenie elementów w pewną strukturę dynamiczną, a więc stworzenie całości działamowej na wyższym poziomie. U człowieka w rozwoju dokonuje się ona na poziomie popędowym

(i. pierwotna) albo osobowościowym (i. wtórna).

Integralność: nienaruszoność zespołu elementów strukturalnych danego bytu, albo w jakimś jego wymiarze specyficznym albo w całości egzystencjalnej.

Integryzm: tendencja do zachowywania bez zmian dotychczasowej struktury czy funkcjonalności danego typu organizacji w imię jej całości rozumianej stabilnie, a nie dynamicznie.

Intelekt: całość funkcji poznawczych człowieka mających charakter duchowy, w przeciwieństwie do poznania zmysłowo-psychicznego, spotykanego również u zwierząt.

Intelektualizm: postawa życiowa i kierunek filozoficzny akcentujący prymat intelektu w życiu osobowym człowieka.

Inteligencja: 1. w znaczeniu psychol.: wieloczynnikowa zdolność i sprawność umysłu ludzkiego, pozwalająca na dynamiczną i twórczą adaptację do aktualnego i potencjalnego środowiska życiowego; 2. w znaczeniu socjol.: społeczna grupa „inteligentów”, czyli głównie osób z wyższym wykształceniem.

Intencja: nastawienie woli do osiągnięcia celu w oparciu o motyw odczuwanej potrzeby.

Intencjonalność: finalizm cechujący rozumny akt człowieka.

Interakcja: wzajemne oddziaływanie na siebie przynajmniej dwóch podmiotów czynu (np. osób, grup).

Interes: wartość własnego zysku (niekoniecznie ekonomicznego w pierwszym rzędzie) będąca obiektywnym przedmiotem czyjegoś działania.

Interesowność: tendencja do działania tylko z motywu zysku, albo cecha takiego działania.

Interferencja: zakłócenie reakcji powodujące zmniejszenie jej siły na skutek pojawienia się innej reakcji, niezgodnej z poprzednią.

Interioryzacja: indywidualne przyswajanie sobie treści psychicznych przekazywanych przez środowisko ludzkie, zwłaszcza w okresie dzieciństwa.